

INSTITUT ZA FILOZOFIJU SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FILOZOFIJSKE STUDIJE

2

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ

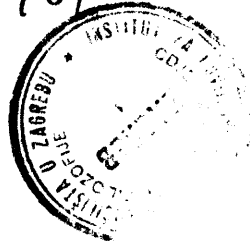
O ZNAČENJU
POVIJESNIH SMJERANJA

POGLED NA KULTURNOPOVIJESNA SMJERANJA
ZAJEDNICA I NAZOVIZAJEDNICA
ZNAČENJE POVIJESNE PREDAJE

LIBER ZAGREB 1974.

UREDNIK
Prof. dr VLADIMIR FILIPOVIĆ

*Tom. 1.
948/89*

Sadržaj:

POGLED NA KULTURNOPOVIJESNA SMJERANJA	3/51
ZAJEDNICA I NAZOVIZAJEDNICA	19/67
ZNACENJE POVIJESNE PREDAJE	29/77

POGLED NA KULTURNOPOVIJESNA SMJERANJA

Ova je rasprava proizašla iz predavanja održanoga godine 1958. na filozofičkom kongresu, što ga je sazvaio Institut International d'Etudes Européennes »A. Rosmini«, Bolzano. U tisku je rasprava pod natpisom »Zur Gegenwartsfrage der europäischen Kultur« izašla u Ricerche Filosofiche, Roma 1964. Hrvatska je proširena obrada tiskana pod natpisom »Pogled na kulturnopovijesna smjerenja« u Godišnjem zborniku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Skopju, knjiga 16, Skopje 1964.

Gdjegod i valjalo tražiti izvor ili odrediti osnov kulture, na njezinu je putu, nema sumnje, održava nužda nesustala ljudskog nastojanja, da se sveđ iznovičnim zaletom i stalno ponovljenim pokušajima primjereno uklone, koliko je moguće, napetosti, koje sudbinski prate ljudsko snovanje i djelovanje, te da se riješe zadaci, koji se neizbježno nameću ljudskome opstanku. Svemu se očovječenju isprečuju teškoće, ispred svega se razvića ljudskoga bića izdižu kočnice, koje u mnogo kojekakvim zapletajima suodređuju doživljavanje i život te neumoljivo gone do odluka, koje pogađaju bilo pojedine odjelite momente bilo cjelinu nekog životnog stanja. Do kakvih odluka i došlo, kakva se rješenja i pokušala, jednim se putom bezuvjetno mora ići: tako traži nužda života. No značajno je pri tome, da se čovjek unatoč svim protivnim iskustvima vraća sveđ nanovo duboko njegovu srcu priraslu, upravo nekako neiskorjenjivu uvjerenju, da se sve i najkruće teškoće, što prate oblikovanje života, moraju na posljertku moći na bilo koji način svladati ili prevladati osobitim držanjem, naročitim mjerama i udezbama, osebnim uređenjem života. U tome pouzdanju čovjek i stavlja svoje snage u službu kulture, koja se gajena i izgrađivana htijenjem, djelovanjem i stvaralačkim naponom pokoljenjâ iskazuje u razvitu svome stadiju kao smislonosan sastav i vrijednostan sklop vezan na živu duševnost ljudsku, koji se nagomilan u duhovnim objektivitetima odnosno dobrima ustrajno ostvaruje, ali se nikad i ne da smatrati konačno završenim.

Kao takav sastav može kultura svakako biti smjernicom života, biti u neku ruku čvrstom okosnicom, koja mu do neke mjere zajamčuje jedinstvo i sklad. Koliko međutim prema mogućnostima svog ostvarenja može kultura slijediti imanentnu joj zakonitost, povoditi se dosljedno i kruto za određenim svojim smjericama te nekako ići osamostaljenim, odvojenim nekim svojim putovima, ne mora uvijek pomoći životu, da se održi u nekoj ravnoteži. Ona može naprotiv na ovim ili onim osebnim svojim područjima ili s obzirom na određene funkcije hipertrofirati ili opet i atrofirati, može u mogućim nekim okolnostima pretjecati život ili opet zaostajati za njim, može se i razvijati u smjeru, koji nije u potpunome skladu s aktualnim duševnim i duhovnim potrebama i prohtjevima, može, ukratko, nastupiti normirajući, a da se pri tome ne pokriva na poželjan način s danim stanjem opstanka. Ona ne mora uvijek teći uporedo sa životom ili biti s njim u skladu; nije štaviše nemoguće, da se usmjeri i protiv njega. Tako se pogledom na takve okolnosti i govori o krizi, pri čemu ostaje dašto pitanje, radi li se o krizi kulture ili života, o krizi općih prilika ili čovjeka ili i jednoga i drugoga. No svakako može tako kultura biti i okovljem i

brigom, mjesto da oslobađa i bogati ljudski opstanak. I mjesto da pomogne životu, kako bi izašao iz mogućih zapletaja, ne odražava, koliko se je nadao onakav slučaj, samo suprotnosti i napetosti nastale u okviru ljudskog opstanka i društvena života, nego može svrh toga razotkriti vlastite nedostatke i stranputice, može sama bivati problematičnom te izazvati unutrašnji nesklad u čovjeka, pa i neslućene sukobe i borbe u doseg ljudskih odnosa.

Koliko se kultura može shvatiti kao zadružna funkcija i objektivna moć, a ne samo kao subjektivno stanje ili lična svojina, dade se bez sumnje uvidjeti, kako je odnos između života, koji se o kulturi stara, i same kulture, koja se živo razvija i oblikuje čovjeka, takav, da se pri tome jednako dostaju značenja kako smjernice i snage, koje održavaju njezinu ravnotežu, tako i one, koje je ometaju. Nije tome uzrok samo činjenica, da kultura neke epohe ne dobiva ili opet gubi na dubini i širini jednako i jednomjerno u svim svojim pojedinačnim funkcijama i područjima, kao što to nije ni okolnost, da različita nastojanja i smjerenja nijesu jednako aktualna u svim fazama kulturnoga procesa. Pri tome ulazi štaviše pretežno to u račun, što kulturni sastav unatoč svojstvenim mu statičkim elementima, kako znadu zasjati u idejama, vrednotama, svrhama, a koje jedine i mogu jamčiti razmjernu jedinstvenost u toku njegova ostvarenja, valja ispred svega shvatiti kao dinamičnu pojavu, koju do razvića dovode bistvene unutrašnje napetosti, što proistječu iz oprečnih, navlastito u polarnom odnosu povezanih usmjerenosti.

Tako se kulturni proces očituje nužno u nekoj labilnosti, on koleba stalno između oprečnih, a u samoj suprotnosti ipak međusobno najuže povezanih, jedne na druge upućenih životnih snaga i moći. Taj se proces nalazi stalno u nekom njihaju od jedne tendencije k drugoj ili i udaljujući se od jednoga smjerenja ostavljajući drugome prednost. On se njišući usmjerava prema tome, kakav tok i koji smjer bivaju u kojoj između povijesnih epoha napose aktualni, koja nastojanja bivaju moćnija, pa svoje vrijeme pretežno obilježavaju. Pretežno, jer u dnu se takva aktualnoga pokreta događanje njiše, da se ta slika zadrži upravo podzemno u drugom, smjelo bi se reći i protivnom pravcu, njiše se tako reći drugim njihalom, koliko se to njihalo i da zamišljati ukotvenim u istoj osi s onim drugim, nadzemnim. Aktualnome smjeru njihanja stoji drugi, njemu protivan ili oprečan pozadinski više ili manje pritajen, no jednako kulturno relevantan i povjesnotvoran nasuprot. Tako obadva povijesna njihala bilo u aktualnome njihaju bilo u možda i latentnome stanju upravljaju zajedno tezuljom događanja. Na latentnu moćnost jednog između njihala upućuju upravo napadno preokreti u okviru kulturnog procesa, o kojima doista i obavještava povijest svih kultura.

Povijesni preokret, o kakvima je riječ, ne bi uistinu ni mogli nastati niti se prevratnički probiti, izbiti na površinu, bivati aktualnima u novim kulturnim pokretima te potisnuti bivša strujanja u latentnost, kad više ili manje zapaženi i uvažavani ne bi već dozrijevali u dnu smjerenja aktualna u nekoj eposi. Postojanje takvih pozadinskih smjerenja i podzemnih kretanja dokazuje i činjenica, da se ne

rijetko progone, pa i najžešćom silom ugušuju. U tome bi se vidu smjele te oprečne snage, prema kojima se kulturnopovijesni proces pričinja pokretom dvostruka ili dvojna njihala, nazvati u približnu smislu, a da se time ne izriče ocjena, s jedne strane snagom konzervativnom, a s druge revolucionarnom. Obadvije te pokretne sile određuju tok povijesti i značajno je po neku kulturu, u čemu se konkretno očituju. Do ciljeva naime, koje ove sile i snage za trajanja neke epohe na dominantan način iznose i koji kao zadana obveza, kao neizbježan zadatak trebaju određivati način života ljudi, stoji također smjer, u kojemu hoće da se izvršava diferencijacija i integracija funkcijâ u okviru kulturne cjeline.

(Ako se ovdje za ilustraciju kulturnopovijesna zbivanja uvodi slika ili model dvojna njihala, čini se to zbog isticanja unutrašnje — dijalektične — napetosti, u koje se povodu naposljed i pokreće i društveni život i kulturno stvaranje i povijesno događanje. Ta se slika ili taj model povodi za sociološkim načinom promatranja i točnije još za sociološkim saznanjem, prema kojemu pri mijeni ili preokretu događanja potisnute društvene, kulturne, povijesne tendencije ne zamiru sasvim, ne tonu u potpun nepovrat, već naprotiv bilo u kojemu pritaženom možda bilo u kakvu preobraženom možda načinu žive više ili manje utjecajne i dalje te sad jače sad slabije izbijaju nad površinu događanja. — Sliku njihala ne treba zamišljati u isključnoj opreci prema modelu uzvojnice (suvremene slike) ili i nizvojnice (starovjekom shvaćanju bliže ocjene povijesnoga razvoja), s kojim se modelima ne ističe dijalektičnost, već mijena razine zbivanja i — hipotetične — vrijednosne njegove temperature. Takav model zavojnice stavlja dakle prema slici njihala drugi i drukčiji momenat događanja pred oči ne negirajući međutim time dijalektičnu napetost kulturnopovijesna izvičenja, ako je i ne ističe napose ni upućujući izazvanom predodžbom na vraćanje događanja nad ili pod ostavljene ili nekako prebrođene ili prevladane povijesne situacije.)

Naročite su unutrašnje opreke i napetosti značajne po određene kulture u mijeni njihovih epoha. U takvim se napetostima između izvjesnih protivština očituje i po njima se ostvaruje i kultura evropska, pa neke istaknute opreke i napetosti s njima iskrse pokreću tu kulturu, koja neka ovdje bude uzorkom, i daju joj pobude od davnine sve do naših dana.

Tako nije zacijelo slučaj, a može to biti poučnim primjerom, ako je u V. stoljeću stare ere (godine 432.) izdan u Ateni zakon protiv bezboštva. Nastojeći poduprijeti i osigurati vjeru te učvrstiti autoritet predaje ističe donošenje toga zakona uistinu činjenicu, da se već nagovještavaju pobude, doživljavaju i naslućuju tendencije, koje idu za promjenom smjera i smjernica kulturnoga kretanja. Protiv vjere sve se uspješnije budi drukčije usmjerena volja, svjesno htijenje da se podigne znanje na osnovu ličnog iskustva i razumna uvida. Različitim vjerskim naučavanjima nasuprot ulazi znanost kao kulturno dobro u središte zanimanja svoga vremena — između ostaloga ne najmanje s razloga, što se upravo počinje naviještati potreba socijalne reorganizacije, što se počinje uvidati neizbježnost društvene preobrazbe. Tragična je sudbina nekolicine tadašnjih sofista i filozofa dokaz, da takav

kulturni obrat traži žrtve, što treba istaknuti, jer se taj simptom ne javlja u povijesti prosvjete ni prvi ni posljednji put. Ipak napetost između vjere i intelektualne kulture, između vjerovanja i znanja ostaje trajnom.

U toku vremenski trajnijega procesa gubi dašto sadržaj stare vjere postupno snagu svoje uvjerljivosti. Ipak funkcija vjerovanja, koliko kao takva pripada bistveno naravi čovječjoj i totalitetu kulture, nije mijenom vremena, obratom kulturnopovijesnoga smjerenja nipošto prevladana. Ako naime značenje vjerovanja, koje je dotle predodređivalo putove života i obuhvatalo kulturu kao podržavatelja duhovna jedinstva, i biva unatoč često žestokom odupiranju pored stalna porasta i širenja znanstvenih područja i znanjem potkrijepljenih nazora sve neznatnijim, ipak se i kraj sve slobodnijega razvića znanosti i produblivanja znanja rađaju upravo upornošću, koja se ne da obuzdati, i vjerske intencije, koje podzemno, skrito djelovne privode neizbježno uvažavanju novi i, što je odlučno pogledom na čovjeka kasnije epohe, opet za čovjeka novo nadošloga doba veoma uvjerljivi sklop ili sastav elemenata vjerovanja kao mogućih ili pače i nužnih stubova života, koji od predašnjega različit niče i nov ustraje na putu primjerenu mogućnostima svojega svojevrсно udešena i osebno usmjerena načina održanja.

Štogod i bilo uzrokom, štogod povodom iskrснуću nove žive vjere, koja će oblikovati ljudski opstanak, svakako je, koliko se radi o primjeru ovdje istaknutu, činjenica, da u prvim kršćanskim stoljećima počinje vjerska funkcija s vremenom bivati opet nadmoćnom te da sve snažnije daje kulturi svoj biljeg. A događa se to upravo silovito unatoč najoštrijoj kritici filozofa i naučnih istraživača, unatoč i gruboj poruzi satirika pa i širih obrazovanih krugova, da, čak unatoč progonima i mučenicima, koje taj put valja tražiti na strani vjernika, ne kao nekada prije na onoj učenjaka i znalaca. Tako se opet diže nad površinu kulturna epoha dominacije vjere i čovjeka vjernika. Ali ni ona nije lišena korelatna joj protivna, za neko vrijeme potisnuta kulturna strujanja.

Primjereno pretežitim smjerenjima epohe potiskuje dašto žarka revnost onih, kojima je potrebna vjera, sve više u dno kulturnog interesa nastojanja onih, koji su vjericima nasuprot ispred svega žedni znanja, i to, kako se razumije, znanja razložna i pouzdana. Da međutim ono pozadinsko kulturno strujanje ostaje ipak sveder još u takvoj mjeri živo, da se nekako osjeća zaprekom i kočnicom, ne dokazuju samo kontroverze između grčkih i latinskih patrista pogledom na položaj filozofa i znanosti prema prorocima i objavi, već to čine još očitije progono, često vrlo krvavi, kao što je između ostalih kamenovanje aleksandrijske filozofkinje Hipatije (godine 515.) ili i manje surovi, no zato temeljitiji i možda još osjetljiviji, kako je to na posljedku zatvaranje filozofskih i govorničkih škola u Ateni godine 529., i to — što nije beznačajno — upravo u isto vrijeme, kad se s osnivanjem benediktinskoga reda u Monte Cassinu može bilježiti zametak evropskog kaluđerstva. No ni najbezobzirnije mjere ne mogu uništiti pozadinska kulturna smjerenja ni dvojaki njihaj kulturnoga procesa siliti, da tok zbivanja jednostavno, nekočeno, nesmetano, bez preokreta i bez prevrata nastavi

na miroljubiv način u nekom jednom, jedinstvenom, jednoličnom, jednoobraznom smjeru podvrgnuto pri tome nekoj jedinoj, bilo od koga možda predodređenoj ili propisanoj kulturnoj ideji.

Što dalje slijedi u razvoju znanja i vjerovanja i njihovu međusobnom odnosu na evropskome kulturnom području, upućuje doista na stalno neko izmjenično dizanje i padanje, pretjecanje i zaostajanje tih životnih smjeranja. Treba, bilo i na najkraći način, skrenuti pažnju na prekretnice u tome pravcu. Tako naznačuje već iznošenje ontologičkoga dokaza božanstva po Anselmu Canterburyjskome potrebu, da se stavci vjere podupru umstvenim razlozima, što bez sumnje dopušta da se pretpostavi slabljenje neposredne uvjerljivosti tih stavaka. Čovjek epohe biva naklon sumnji u tome smjeru, jer istodobno iskrsava sve jače poriv za razumskom spoznajom i umstvenim uviđanjem, napose i volja za istraživanjem prirode, a to i opet unatoč svemu jakom i bezobzirnom protivljenju, na što ukazuje oštar, do nemilosrdnosti beskompromisan sukob između dijalektika i antidijalektika, kako to osvjetljava sudbina jednog Abelarda, a nadalje i spaljivanje Aristotelovih spisa, koji se oko godine 1200. počinju pored sveg otpora upoznavati i proučavati. Na istu okolnost upućuje uostalom i zabrana studija prirodonaučnih djela Aristotelovih u godini 1241. No sve očiti i sve neobuzdaniji poriv za istraživanjem slobodnim od autoriteta, a kasnije pače i za isto takvom slobodnom vjerskom odlukom ne može s vremenom obuzdati ni inkvizicija, koja u tome stoljeću biva institucijom, uvedenom potvrđenom ustanovom snabdjevenom naročitim privilegijima.

Unatoč progonima filozofa i učenjaka istraživača sve do u Novi vijek, unatoč danim povodima za spaljivanje spisa vjeri protivnih i napose crkvi nepoželjnih još u početku XVI. stoljeća ne da se zaustaviti emancipacija znanja od vjere. No budući da vjera dolazi u položaj, gdje se mora braniti, kako na to ukazuje već protiv averoizma upereno djelo *Summa contra gentiles* Tome Akvinca, pa je ona i stala da svoje opravdanje čini zavisnim od umstvene spoznaje, to se već pokreće s početka jedva zamjetljivo nastojanje, da se snova oživi snaga neposredne uvjerljivosti vjere odnosno vjerskih stavaka, što onda ponajprije nalazi oduška u mistici, zatim u heretičkim preinačenjima u izlaganju objave i tumačenju vjerskih spisa, pa napokon u reformaciji i protivureformaciji.

Ipak ne valja tu puštati s vida teške i tragične žrtve, sva žrtvovanja mira, a i života, sveđ iznovični posljedak takvih preobrazbi. Žrtve te nužno izazivaju tjeskobno pitanje, jesu li doista neizbježne i što li u bitnosti svojoj u stvari iskazuju kako pogledom na vrijednosnu i smislonosnu jezgru epohe tako i općenito na čovjeka i njegovu kulturu.

Kako i bilo, pomenuto kulturnopovijesno smjeranje uvire tako — da se ne zaustavimo pri pojedinim daljim fazama pokreta i protivu-pokreta pogledom na znanje i vjerovanje — iza mnogostrukih obrata u sadašnjost. Pa ako još pri kraju XVIII. stoljeća mogu filozofi s vjerskih razloga doživjeti zabranu govora ili pretrpjeti »borbu oko ateizma«, s vremenom se najednom sva nada u budućnost stavlja u prirodoznanstvena i duhovnonaučna istraživanja, njima se poklanja puno povjerenje i daje im se sloboda, a vjerska se uvjerenja susretaju u

velikoj mjeri sa skepsom, ako gdje gdje ne i s rugom, pa i željom i nastojanjem da se iskorijene.

Sadašnja evropskim duhom gajena kultura stoji bez sumnje u znaku znanja, napose znanstveno utvrđena saznanja, i ispunjena je nastojanjem, da se, koliko je moguće, koristi svim posljedicama iskrslima snagom spoznavanja i skupljenima sigurnošću znanja. Nije vjera, koja premješta bregove, već je znanje ona moć, koja se s pravom ili nepravom priznaje i cijeni kao poticaj, u kojega će se povodu obrazovati i organizirati ljudski opstanak. Istaknut se interes značajan po novo doba ne proteže na dušobrižništvo, već na svladavanje prirode u najširem smislu tako, da se time hoće razumjeti i svladavanje čovjeka samog i životnih mu prilika, koliko se čovjek može da poima i koliko se shvaća kao biće prirodno. No pri tome ne povlači samo tehnika, koja omogućuje svladavati izvanljudske prirodne sile, za sobom posljete, koji taj proces u svome smjeranju vode — slikovito rečeno — u čor-sokak, kad izazivaju etičku svijest te na području kulture uzrokuju napetost osebne vrste. Daleko više zabrinjavaju posljeci volje za svladavanjem čovjeka, koliko se ona orijentira upravo na mogućnostima svladavanja prirode, jer će način i udezbe toga svladavanja zavisiti od toga, koliko će se čovjek smatrati pri tome golim prirodnim i samo takvim bićem i koliko će se prema toj i takvoj pretpostavci i prema takvu shvaćanju htjeti s njim i postupati. Moguće je naime, a događalo se i događa se, da se čovjek u povodu određivanja njegova kao skroz prirodna, a ne i jednako bitno duhovna bića cijeni pod sugestivnom silom tehnički obuzete navike mišljenja u neku ruku tek kao tobožnji momenat ili član neke nadmoćne cjeline kibernetičke strukture. I u tome mu se vidu i priznaje vrijednost tek u odnosu prema uratku stroja, što dosljedno mora voditi, pa i vodi do postupaka i načina vladanja i svladavanja, koji čovjeka na posljete lišavaju njegova dostojanstva.

Kolikogod sadašnja epoha evropskoga kao i evropskim duhom prožeta kulturnoga procesa gradila pretežno na znanosti i njezinim spoznajama te osvajala sveđ dalja područja znanja, dok funkcija vjeronanja kao da čeka na svoje iznovično opravdanje, ipak se kraj svega bogatog znanja, kraj svega temeljitog poznavanja i uvida ne slažu obrazovani ljudi ni učeni istraživači nipošto u pitanju odnosa prema vjeri. Pa i u samoj jednoj istoj između utjecajnih suvremenih duhovnih struja iznose i ispovijedaju različiti zastupnici njihovi najraznolikije shvaćanje u tome pravcu. Valja samo podsjetiti na fenomenološki ili egzistencijalistički smjer ili i na koju drugu u pravcu filosofije prirode ili i duhovnoznanstveno upravljenu struju sadašnjice. Pored radikalna poricanja svake transcendencije, kraj izrijekom pretpostavljena ili i postulirana ateizma nalazimo kako oprezne sumnje tako i smotrene predmnive s obzirom na moguću odnos prema ovako ili onako zamišljenoj transcendenciji, a onda i odlučno tvrđenje nekog ili nečeg apsolutnoga, kojega se pretpostavka smatra neizbježnom pri potrebi svrhovita osvjetljenja, objašnjenja i rješavanja posljednjih pitanja. Odlučno je pak, da i sama takva mnogolikost shvaćanja vjeronanja i vjerskih uvjerenja, koja ne vodi ni do kakva jedinstva, da i ta nesloga upućuje na to, da čak ni sumnjanje u vjerske sadržaje, bez obzira na

njegovu opravdanost ili neopravdanost, kao što ni odlučno odbijanje tih sadržaja s pravih ili prividnih razloga ne može funkciju vjerovanja poništiti u okviru kulturne cjeline ni izlučiti iz svijeta, ne može zbaciti s kolotečine prirodni slijed kulturnopovijesnih smjerenja.

Pored fundamentalnog upravo odnosa napetosti između vjerovanja i znanja dali bi se iznijeti primjeri daljih po kulturu osobito značajnih oprečnih smjerenja i snažnih protivnih između sebe strujanja, koja su u svoj suprotnosti ipak jedna na druga bistveno upućena te tako u polarnom svom odnosu i svojoj — dijalektički izražljivoj — vezanosti i oblikuju ljudski opstanak. Svakako će međutim između njih imati naročito presudne konsekvencije po čitavo kulturno stanje i tendencije kolektiviranja s jedne, a individualiziranja s druge strane, kako se izmjenjuju tokom kulturnih epoha u svojoj prevlasti. Golemi posljeci, što ih svaka između tih tendencija za vrijeme svoje nadmoći nad drugom izaziva, čine pitanje njihove djelovnosti napose aktualnim.

Bit će svrhovito vratiti se pri tome pitanju u doba srednjovjekovne borbe oko univerzalija, iza koje se između ostaloga da nazreti i napetost u odnosu između kolektiviteta i individualiteta. Poznato je, kako se s početka nekako kolebljiv nominalizam jedva usuđuje izaći na svjetlo, kako se dugo krije u pozadini, iz koje ipak nužno sveđ nanovo iskače, na kakav otpor nailazi i kakvim se žrtvama iskupljuje njegov prodor iz latentnosti u punu aktualnost. Dostajat će, ako se podsjeti na odlučnu osudu nauke Roscelinove (u godini 1092.) ili na anatemu nad tezama Vilima Ockhamskoga, pa njegov istražni zatvor i bijeg (u godini 1328.). Ipak si usprkos svim zaprekama probija put sloboda, koju već on traži za filozofičko lično uvjerenje, a koju će kasnije (u godini 1531.) i za uvjerenje vjersko tražiti Sebastijan Frank. No čim nominalizam u XIV. stoljeću uspješno zna potiskivati realizam, čime dosljedno i individualizam biva načelnim putokazom na sve širim područjima daljega kulturnog događanja, pojavljuju se uskoro njemu nasuprot kolektivistička smjerenja odnosno socijalistička nastojanja, koja se onda također, gdje se samo nešto odlučnije usuđuju izbiti na površinu, s isto tako malo obzira progone, kao što se to dešavalo nekad nominalističkim individualistima. U toj se vezi smije pomenuti smaknuće Tome Münzera (godine 1529.), pa Ivana Leidenskoga (godine 1536.) ili i Campanellin život u tamnici, a mogli bi se gomilati primjeri sve do naših dana. Tu si je međutim na posljertku izvojštila volja kolektiviranja na određenim područjima svjetskoga prostora puno uvažavanje, gdje se onda opet tu i tamo individualizam slabo, a povremeno i nikako ne šteti.

Pogledom se na odnos napetosti između kolektivističkog i individualističkog postavka daje međutim utvrditi, da se u okviru svjetske kulture u sadašnjosti ne može u tome pravcu naići na jednodušnost. Ta se smjerenja ne očituju samo vrlo energično na području životne prakse. Da je tu dospio kulturni proces u najrazličitijim smjerovima do odlučnih prekretnica, moguće je uvidjeti i po skroz teorijskim nastojanjima, navlastito na području filozofije, iako ta nastojanja nijesu doduše vezana neposredno na borbu onih suprotnih snaga o prevlast, ali se posredno ipak uvlače u nju. Tako i nije beznačajno, ako iza od-

lučne prednosti, koja se je pridavala nominalistički usmjerenim strujama, i fenomenologija današnjice i suvremena ontologija prilaze svome zadatku na antinomialističkoj osnovi. I to pripada među razloge, zašto se suvremena filozofija Zapada pričinja u prvi mah više kao mnoštvo bez prave jedinstvenosti negoli kao mnogolikost, koja se povezuje u organičnu neku cjelinu.

Vraćaju se sveđ iznova vremena najdalekosežnije diferencijacije stvaralačke djelatnosti, što ide gotovo do razmimoilaženja, koje ugrožava povezanost, strukturno jedinstvo i cjelovitost kulture. Ponajviše su to vremena, koja rado izazivaju mukle ugođaje i zlokobne slutnje s obzirom na budućnost kulturnoga sastava. Ako se međutim u vidu takvih mogućnosti diferenciranja od epohe do epohe ponavlja pobuda, da se mnoštvo nazora i mnogolikost pogleda, tumačenja, nastojanja i hotnja povežu čvršće u kulturnu cjelinu, da se nekako svedu u moguće neko životno jedinstvo i sjedine pod vlašću zajedničkoga principa, ne da se pri potresima, koji se stalno dadu zapaziti, a koji prate takve — u stvari nužne i neizbježne — tendencije integriranja, zaobići pitanje, kako to, da kulturni proces pri tako izazvanim obratima i preokretima opet i opet traži žrtve i gotovo bez izuzetka izaziva gdjekad i blažu, no ponajčešće žešću, pa i nečovječnu borbu. Što čini rađanje novo oblikovanih kulturnih dobara, novo aktualiziranih vrednota, novih oživjelih načina vrednovanja, a time i preobražavanje životnoga poretka tako teškim i punim opasnosti?

Što se tiče jedinstvenosti i mnogolikosti u dosegu kulture, ne mogu se ni oni shvaćati u svome međusobnom odnosu naprosto statički. Treba ih također smatrati uklopljenima u kretanje, kojemu se sva kultura podvrgava. U razloženoj se vidu i radi tu upravo o procesu stalne mijene opsega, načina i značenja kako mnogolikosti tako i jedinstva, dok od epohe do epohe biva sad smjeranje prema mnogolikosti, umnogostručivanju, sad opet upravljenost k jedinstvu, ujednačivanje istaknutom, dominantnom snagom. Obadva ta smjeranja mogu dašto biti i u nekome skladu, ali i ne moraju teći uporedo. Može međutim doći i do toga, da si jedna između tih tendencija upravo borbom protiv druge osigura, gdje to biva potrebnim, nadmoć za neko vrijeme.

Razviće raznolikosti i razvijanje u mnogolikost može dospjeti i do bujnosti, gdje se cjelina kulture već razbija i cijepa u mnoštvo, u kojega je povodu svijest jedinstva i jedinstvenosti kulture toliko oslabljena, da se jedva može očitovati kao iole poželjno životno jedinstvo. Neizbježno se pri takvoj mjeri rascjepkanosti remeti potrebna ravnoteža bistvene inače saveznosti između kulturne i kolektivne svijesti, slabi njihova međusobna povezanost, do koje prirodno stoji očekivano sažimanje raznolikih kulturnih funkcija i kulturnih tvorbi u razmjerno stalnu neku cjelinu. Ako naime u zasebnih kulturnih funkcija i živi tendencija, da se u neku ruku emancipiraju i slobodno razvijaju prema osobitoj svojoj bistvenoj zakonitosti, mogu se ipak pojaviti neželjeni posljeci, ako bi takva neka autonomija dosegla granicu, s koje će nijekati razmjernu međusobnu upućenost kulturnih područja, ugroziti tako jedinstvo skupnosti kulture i prijetiti unutrašnjim rasulom određena duhovna svijeta.

Ne će možda biti preko mjere, ustvrđi li se, da sadašnja kultura Zapada stoji nekako na rubu slične situacije. Jer takvo je mnoštvo, pogledom na koje pripadne mu veličine ne iskazuju više međusobnu snošljivost bistveno u primjerenu skladu povezanih članova određene mnogolikosti, na vidiku, gdje se primjena tehničkih sredstava ili određeni načini privredne djelatnosti ne daju pravo dovesti u sklad s etičkim nazorima, kad se shvaćanja morala više ne prilagođuju prohtjevima, koji proistječu iz određenih opstojnih ili nuždom iskrsljih društvenih odnosa, kad se vjerski sadržaji osjetljivo razilaze sa znanstvenim predmnivama, kad umjetnost gubi živu usrdnost i zastranjuje u svom odnosu prema čovjeku i životu, kad, ukratko, ljestvica vrednota izaziva sumnje pogledom na izvjestan njezin poredak i čovjek stane kolebati, gdje stoji pred zadaćom, da vrijednosti ostvari i gdje treba da riješi pitanje, kako da se toga prihvati.

I nagomilano je mnoštvo dobara razvita kulturnog sustava pri takvoj situaciji u vidljivu kontrastu s ne rijetkim nedostatkom sposobnosti da se visoke vrednote intenzivno dožive, u kontrastu također sa sve jasnijom svijesti, da ta kultura gubi sve više središnji neki smisao.

Gdje tako u procesu diferencijacije, u kojemu se kao ekstreman slučaj nadaje specijalizacija razvita preko mjere, ne iskršava živ djelovan osnovni smisao, koji će prožimati i u jedinstvo sapinjati kulturnu djelatnost ljudsku, tamo će kultura lako dospjeti u nelagodno stanje krize. U takvu naime slučaju slabi na posljertku do nemoći zajednica namjerenja, koja je zvana da stvara kulturu i koja je snagom razmjerno jedinstvene duhovnosti, što je podržava, veže i nosi, sposobna da tu kulturu sveđ nanovo u jezgri oplodi, zajednica, bez koje i ne može biti kulturna života, kojemu je ona i nuždan osnov i nezamjenljiv izvor već time, što je jedino u njezinu krilu moguće odgajanje, po kojemu se doživljavanje vrijednosti duha i života prenosi od pokoljenja na pokoljenje te tako sigura razmjerna trajnost kulturna bivstvovanja. Besspomoćnost, koja se ponajčešće pojavljuje u slučaju, gdje bi trebalo raspletati i rješavati svojevrsna pitanja i odlučne zapletaje, što proizlaze iz mogućnosti naznačena kulturna stanja i primjerene mu civilizacije, može da bude dovoljno jasnim simptomom. A kritično se stanje može napose utvrditi ondje, gdje zajednica, koja ima promicati kulturu i određivati kulturnome procesu osnovno njegovo usmjeravanje, biva nesigurnom ili nesložnom pogledom na priznavanje i uvažavanje one nenadomjestive konkretnim kulturnim djelima nadređene jedinstvene ideje, do koje na posljertku stoji, hoće li se objektivne tvorbe, koliko ostvarenje svoje zahvaljuju kulturnim djelatnostima s različitih izvora i različite vrste, izgrađivati u tolikoj međusobnoj njihovoj snošljivosti, da bi se prema vrijednosnoj svojoj sadržini mogle doživljavati u razmjernoj nekoj skladnosti i biti primjerene životnome jedinstvu kulture. Kako se međutim može kultura održati samo kao sinergična cjelina, u kojoj se organski ujedinjaju različite funkcije, pa se i može primjereno razvijati tek kao sindinamičan pogon, ne može biti sumnje, da kulturni proces, koji bi se imao pravilno i nesmetano odvijati, ne će moći ustrajati bez jedinstvene slike svijeta kao putokaza ni

bez dominantna nazora o životu: takav je neki opći pogled zvan da djeluje kao kontrolni organ, koji će kulturne napore usmjeravati prema poželjnu jedinstvu.

Nema sumnje, da može doći, pa i da dolazi do časa, gdje rečeno kontrolnom organu kulture stane nedostajati snage i moći da ispravno i cjelovito vrši svoju funkciju. Orientacija, što je taj organ daje, može da najednom bude nedovoljna i nemoćna da zadovolji zahtjeve, koji se na nju s pravom mogu i moraju stavljati, pa i ne osposobljava čovjeka da kulturni svoj život usmjeri jednoznačno i mogućim predviđanjem prema osnovnim općim tendencijama, koje taj organ ima da oživljava. Na osnovu samoga danog nekog smjera kulturna diferenciranja, koje i može da vodi tek do povećane mnogolikosti kulturnih interesa i proširene raznolikosti kulturne djelatnosti, ne nadaje se međutim nikakav element kulturne integracije. No ako se je u povodu takve okolnosti navršilo vrijeme i kulturnopovijesna njihala stanu mijenjati smjer i moćnost, tada se prema prilikama može u krajnjem slučaju desiti, a i dešava se nešto neobično: dominantan se neki pogled na svijet, odlučan se nazor o životu iza mijene, što se je tokom vremena postupno u dnu događanja pripravljala, naprosto autoritativno nakalamlje, u naglu se gdjekad obratu svom snagom uvodi, određen si socijalni sloj prisvaja pravo i moć da upravlja kulturom, da joj preoblikuje strukturu, preobrazi sadržinu te zauzeto smjerenje zbivanja bilo i silom održi. Jedinstvo se nameće.

Ne da se doista poreći, da su najodlučnije prekretnice životnoga smjera, najutjecajnije preobrazbe ljudskog opstanka i najznatnija nastojanja, da se po nuždi na nov način ostvari kulturno jedinstvo, imali u zametku svoje aktualnosti i na izvoru uspješne svoje djelovnosti silu i prisilu za saveznike. Prolaznije su ili trajnije revolucije značile začetak velikih kultura. Svima je njima bio prvotni cilj, da bezuvjetno odstrane i izluče sve, što se ne bi dalo uvrsti ili što ne bi moglo pristati u novu cjelinu, i uglavnom se ni od kojega sredstva ne zazire. Tako je i razumljivo, ako to ne ide bez žrtava, i one dokazuju sveđ nanovo, da kultura ne postupa sa čovjekom uvijek u rukavicama.

Moglo bi se, dašto, pitati, ne bi li se odlučna ostvarenja kulturna jedinstva, a tako i novih kulturnih sastava u velikim razmjerima dala, gdje to biva potrebnim, provesti i bez sile i nasilja. Na to se pitanje međutim ne da, čini se, odgovoriti u općenitu smislu, nasumce: Hobbes to poriče. Marxu se za budućnost čini to mogućim.

Mjera, do koje će se primijeniti nasilje, može dakako biti vrlo različita. Osim toga ne mora takva primjena biti u svakom slučaju izravna. A nije ni kazano, da bi sila i nasilje bili jedini ili pače najbolji način da se provede jedinstvo i upravlja kulturnim procesom, ako i ne valja zaboraviti, da kako crkvene i vjerske tako i školske i obrazovne obveze, koje nipošto nijesu ostavljene na volju pojedincu ili društvu, već se osiguravaju sankcijama, pripadaju naročito uspješnim upravljačima kulture, a prisila tu nije čak ni činjenica, koja bi izazivala čuđenje! Pa ipak, radi se i tu o istome htijenju: treba da se sasvim određeni sadržaji znanja usidre u predaji i ustale u svijesti i pamćenju; da se savjest oblikuje prema uvjerenjima, kojima se daje prednost; da se duh na naročit način i u željenu smjeru obrazuje; imaju se u

dušu usaditi osebna namjerenja, zasebna nastojanja i prikladne usmjerenosti volje, a što je drukčije i tome protivno nastojat će se naprotiv mimoići i izlučiti ili pak, koliko bi se to moglo sa stajališta htjeta upravljanja činiti preporučljivim i mogućim, pravodobno iskorijeniti. Bilo, što se tiče vrednota, sve i dostupno, ipak nije dana sloboda, da se sve u svako doba i svagdje, na svakome mjestu ujedno i ostvari.

Nije ovdje mjesto ni prilika, gdje bi se dalo odlučiti, koliko li se može raspravljati o svrhovitosti, opravdanju, značenju i potrebi ili nuždi takve prisile. Stajat će to do osnovna postavka prema kulturi uopće, a čovjeku napose. I upravo prema tome, kako li će se shvaćati čovjek, ne mora postavak prema kulturi biti svagda i svagdje skroz prijateljski. Bilo je, pa i ima, kako je poznato, postavaka, ispred svega vjerskih, kao što su to pretežito neka razdoblja kršćanstva ili stalni smjerovi budizma, prema kojima je samo oštro ograđena religiozna kultura opravdana i prihvatljiva, pa se u takvih vjerskih struja i može utvrditi upravo neprijateljsko ili bar skroz nehajno držanje prema drugim i drukčijim ograncima kulture. Primjereno postavcima takve ili slične vrste bit će i stajalište prema mogućnosti, da se prisiljava na određen način kulturne izgradnje i na očitovanje kulturna života u predodređenim granicama, pa tako i prema kulturnim borbama, koje vidljivije ili pritajenije prate tok povijesnoga događanja.

Stoji li iza primjene sile volja za organizacijom određene kulturne cjeline, kako bi se sazdali i učvrstili temelji za moguć opstanak željene zajednice, koja će imati da se brine oko jedinstva svoje kulture, mora se moć, što će se uteći prisilnim mjerama, moći zacijelo na posljtaku pozvati nekako na vjeru i uvjerenje, hoće li ikako kušati da se iskaže ili bar pričinu opravdanom. Ako naime i uveden silom, mora središnji smisao, koji će odrediti i trajno usmjeravati tok kulturnoga bivanja, u nekome vidu i do neke mjere bilo za koga biti uvjerljiv, u nj se bezuvjetno mora na koji bilo način moći vjerovati. Jer ako mogućnik, koji će u službi kulturnoga jedinstva upotrijebiti silu i dati se na prisiljavanje, sam i ne mora biti uvjeren o nužnosti ili vrijednosti načela, koje provodi, dok njegovo pravo posljednje pokretalo može biti i samo održanje vlasti, a ne kulture, ipak stoji na posljtaku bez sumnje do uvjerenih i vjernih pristaša, hoće li se poduzete mjere uspješnom ustrajnošću i provoditi. Unatoč svoj se mogućnosti primjene sile mora temeljni nazor, na koji će se upirati neizbježnim smatrani kulturni i životni poredak, održavati na osnovu uvjerljivosti, na nepokolebljivoj vjeri u nj. Ne bi se inače dalo razumjeti, kako bi se pored još nepropala stara poretka mogla kulturna diferencijacija primjereno odvijati pod gledištem novoga središnjeg smisla. Ni sila ne može na posljtaku opstojati bez vjere. Sila može doduše do neke mjere goniti pokret i smjernanje u određenu pravcu, no samo vjera puna pouzdanja može kulturni proces stvarno nadahnuti životom. A za stariju i udomaćenu kulturu, koja se hoće izgrađivati i u svojoj osebnosti održati na širokoj vlastitoj predaji, vrijedi to sasvim naročito. Tako bi se i ona jezgra neke kulture, koja ju napose karakterizira u njezinu smjernanju te joj sigura razmjerno jedinstvo i kontinuitet, dala uvidjeti u onome, u čemu je doista usidreno posljednje bezuvjetno pouzdanje čovjeka, koji kulturu hoće, kulturu doživljava, kulturu ostvaruje.

Hoće li se s rečenim u vezi postaviti pitanje, u što li se kulturni čovjek sadašnjice toliko pouzdaje, da mu to može biti istinski djelovnom središnjom moći, koja će smjeti ovladati njegovom kulturom, ne će zacijelo biti netočno, ako se takav putokaz kulture, kojemu se danas doista gotovo s nekim fanatizmom povjeravaju i Zapad i Istok, misli naći u razumu upravljenu na ono, što je doista ili i samo prividno predodredivo i time stvarno ili i samo prividno savladivo, a koji je razum stoga gotovo sav i zapleten u sam logički račun, u logičko kalkuliranje. Ne da se doista previdjeti, da je razum, koji računa i proračunava, kao nikada prije odskočna daska kulturna procesa, najodlučnija smjernica njegova, koja ne obilježava samo duh Evrope, gdje joj je izvor. Kulturni je proces, što ga ona usmjerava, u neku ruku osvojio svijet.

Ne će biti teško poduprijeti istaknutu tvrdnju. Bit će dovoljno podsjetiti na određene simptome, ukazati primjerice na osobito značenje, koje se pridaje znanstvenom eksperimentu, zatim statistici, na sve veću sklonost planiranom gospodarstvu, na sve upornije racionaliziranje radnih područja, na intelektualiziranje umjetnosti, razsentimentaliziranje svagdašnjice i iznad svega na cijenu znanosti, u kojoj se rado vidi i kojoj se — često i nekritično — pridaje i priznaje autoritet, koji bi iznad svake sumnje bio uzvišen.

Dulji je razvojni slijed vodio do toga, da se je razum, kako se na posljetku ograničava na ono, što je proračunljivo, pomakao u središte duhovna života, da se je uzdigao do glavnoga vođe kulture, pa čovjek povodeći se njime i pouzdajući se u nj odvažno kuša da opstanak svoj obrazuje pretežno u samim granicama onoga, što se tim razumom i samim njim da svladati. Od vremena, kad je s obzirom na shvaćanje svijeta došao do dominacije nominalistički postavak, kojemu se dala prednost u izgradnji temelja kulture, kreće se duhovno zbivanje nestalo u susret vidicima, što ih taj postavak otvara, ali ono dopijeva ujedno u sadašnjosti do točke, gdje počinje nekako kolebati, gdje se već nagovještavaju određene promjene njegove usmjerenosti. No s nominalizmom je došao do prevlasti individualizam, a s njime i volja za svladavanjem prirode i vlašću nad njom. Stoga se je sve nehajni prema pitanju duševne blagote dao čovjek na istraživanje prirode i navlastito na tehničku primjenu rezultata tog istraživanja te je u povodu toga i dospio do takve mjere industrijalizacije, da su stari poreci života izašli iz ravnoteže, a udomaćeni načini vrednovanja stali kolebati. Kojigod razlozi tome i bili, sadašnjost goni neporečno k sve raširenijoj i upornijoj kolektivizaciji, a s ovoga sve odlučnijega smjerenja opet do utjecajnih gledišta, koja vode k prebacivanju nominalizma u nov realizam, a dalje i do postupna iskrsavanja primjerena tome nazora o svijetu, kojega se nicanje ne da više previdjeti, a kojega izgradnju treba sačekati.

Tako se prema tome stanju prikazuje sadašnji položaj kulture u naročitu vidu kao prijelazan, a koji biva vidljivim u povodu borbe odlučnih kulturnih smjerenja o prevlast i na osnovu osobito značajnih promjena u oblikovanju i izgradnji života. Unutrašnja je napetost toga stanja to žešća, što s onih dvaju oprečnih smjerenja proizlaze vredno-

vanja i ocjenjivanja, po kojima se u središte nastojanja oko njihova oživotvorenja dovode ideje, koje se u bitnosti ne daju zajedno povezane u svoj čistoći i punoći ostvariti. U tome se smislu praktički isključuju. A to su središnje ideje, kojima je najснаžniji izvor u evropskoj kulturi, ali koje danas daleko preko evropskoga područja zaokupljaju i uznemiruju sav svijet. Te su ideje to značajnije, što današnje kulturno čovječanstvo orijentirajući se upravo prema njima nastoji organizirati život u okviru kulture, koja bi se trebala razvijati kao moguće životno jedinstvo. Radi se tu o ideji slobode s jedne, a jednakosti s druge strane. I jedna i druga između tih ideja može dašto biti mogućim središtem, prema kojemu će se kretati poželjno integriranje i primjereno ujednačivanje raznovrsnih funkcija i mnogostrukih životnih odnosa u okviru neke kulture. Samo se čini nemogućim, da bi one to mogle biti zajedno te se u izvornome svom smislu očitovati uporedo jednako dominantne. Dominacija će jedne ograđivati nužno drugu i modificirati u tom odnosu nadređenosti i podređenosti njezin smisao i njezino značenje. Tako jednakost, koja će u opsegu i načinu svog ostvarivanja biti ograđena primatom htjete slobode ili sloboda, koja će se po nuždi prilagođavati dominantnome zahtjevu za jednakošću, ne će biti isto po svome pojmu niti će se na isti način i u potpunoj jednakosti ostvarivati kao ondje, gdje je jedna ili druga između tih ideja dominantna određujući tok i sadržajnost kulturna smjerenja. Doista, koliko se čini najvišim ciljem i kao takav prihvaća sloboda, ona i stoji u vidnoj točki volje za individualiziranjem, za priznanjem individualnosti i njezine zasebnosti, a gdje se isključiva prednost daje ostvarenju jednakosti, ondje je ona u stvari konačna svrha nastojanja oko kolektiviranja. Tako i hoće individualiziranje s jedne, a kolektiviranje s druge strane biti pogodnim sredstvom da se ostvare pomenute vrijednosne ideje. No one se ne pokrivaju, baš tako, kao što su i individualiziranje i kolektiviranje različna smjerenja u namjeri uzdizanja čovjeka i izgradnje životnih njegovih prilika.

Uistinu se sloboda kao vrhovna vrijednost ne da zamisliti, gdje se ne bi kao moguće smjele pojaviti individualne raznolikosti, i to sve do određenih nejednakosti, koje se bez sile ne bi dale izravnati. Povijest daje u individualistički usmjerenim svojim epohama tome dovoljan dokaz. S druge strane ne može međutim dosljedno nastojanje oko jednakosti trpjeti inače moguće i dopuštene individualne slobode i slobodštine preko određene neke uže mjere, izvan koje bi sloboda mogla ništiti jednakost. Tako stavlja bezuvjetnom nuždom sloboda jednakosti, jednakost slobodi ograde. Bez tih ograda nema i ne može biti ljudskoga životna poretka. Ostvarenje slobode stoji u slučaju dominantna položaja ideje jednakosti pod skroz drugim uvjetima negoli je to ondje, gdje je ona sama izdignuta do vodstva i putokaza kulturnopovijesna događanja. Isto vrijedi i obrnuto za ostvarenje jednakosti. Značenje se tih ideja i mogućnost njihova ostvarenja mijenja nužno prema međusobnu njihovu odnosu u konkretnome slučaju. To je uostalom i razumljivo, dok se ove nejednake mogućnosti uzbiljavaju na temelju različite strukture njihove podgradnje. Stoga i ne može biti drukčije, nego da cijena tih ideja, koje se svaka sa svoje strane pojavljuju kao neko najviše dobro, mora jednako u različitim prilikama međusobna njihova

odnosa biti skroz različita. Tako je i razlika oblikovanja i izgradnje života u vidu jedne ili druge između tih vrijednosnih ideja izdignutih na visinu središnjih smjernica toliko korjenita i moćna, da one, koji su bezuvjetno uvjereni u nadmoćnu vrijednost ideje jednakosti kao osnovne smjernice kolektivističkoga postavka načelno razdvaja od onih, koji daju prednost individualistički shvaćenom principu slobode, pa to svakako beskrajno otežava i njihovo međusobno razumijevanje, koliko ga prema okolnostima uopće sasvim ne isključuje. Protivština, koja je tu očita prepreka istinskoj i doista svrhovitoj trajnoj ljudskoj suradnji, toliko zna biti duboka, da pogađa bistvenu jezgru čovjeka. Ne treba se tome ni čuditi: etos se slobode s onim jednakosti ne pokriva.

Razmimoilaženje se, do kojega vodi naznačena opreka, očituje na svim područjima kulture. Ono se proteže prirodno i na dalje ideje, koje se priključuju onim središnjim idejama usmjeravajući kulturu i tvoreći s njima sinergičnu neku skupnost. Stoga i iskrsava odlučan prijelom u toj kulturi, prijelom, koji ne će biti neshvatljiv u vremenima, u kojima se već snažno počinje osjećati promjena smjera u kretanju dvojnoga njihala povijesnoga zbivanja, no koji je prijelom ipak i potrešan, gdje ljude, koliko su kulturna bića, razdvaja u najdubljim, najusrdnijim odlukama, koje se tiču njihova najzajedničkijeg čovjštva. Ta se okolnost neobično značajna po zapadnu kulturu sadašnjosti očituje međutim najizrazitije i najosjetljivije, gdje se oni, koji znaju za mogućnost vjerovanja, kao i oni, koji vjeruju samo u nužnost saznanja, bezuvjetno i konačno odlučuju za posljednju i najvišu smjernicu svoga života. Tu se razdvajaju duše u najdubljij svojoj srči.

Kako onaj, koji vjeruje jedino u ovozemstvo, koliko je samo uistinu vjerovan, tako je i onaj, koji pogled svoj vjerujući upravlja prema transcendentnosti, stavljen pred beskonačan život, kojemu su i jedan i drugi neizbježno zaduženi.

Vjernik, koji živi u svijesti obveze prema transcendentnome svijetu, sluti u vječnosti svoj spas te stoga vidi u prolaznome skup zadataka, koji se jednoznačno određuje prema nekoj najvišoj, po njegovoj vjeri bezuvjetnoj, svim ljudima zajedničkoj svrsi, a koji opstanku njegovu doznajuje primjereno mjesto, utvrđuje smjer životnoga mu puta te ga naposljed zna i obdariti unutrašnjim mirom.

Vjernik se ovozemskoga života pouzdaje u trajnost opstanka, koji se sveđ obnavlja slijedom pokoljenja, pa nalazi smisao svoga života u budućnosti, koja je njemu samome doduše nedostižna, no koju, kako vjerujući pretpostavlja, može i smije da predoblikuje na sreću čovječanstva koje nadolazi, što i treba da čini zalažući se svim svojim bićem.

U jednoga će kao i u drugoga biti zacijelo ljubav, koja pri određenju zadaće života na posljetku još dolazi do riječi suodlučujući o svrsi i smislu života.

Čovjek međutim, koji se upire samo na znanje te se pouzdaje jedino u razum, koji mjeri i računa, ne može i ne će da zagleda iza zavjese, ispred koje stoji smrt ostavljajući mu da izmjeri i proračuna samo jedno — sveđ ponovljen neuspjeh i konačan slom.

ZAJEDNICA I NAZOVIZAJEDNIC

Ova je rasprava hrvatska proširena obrada predavanja održanoga godine 1954. na 2. Međunarodnom kongresu za filosofiju znanosti u Zürichu. Tiskano pod natpisom »Gemeinschaft und Scheingemeinschaft« u Actes du IIème Congrès International de l'Union Internationale de Philosophie des Sciences, Éditions du Griffon, Neuchatel Suisse 1955.

Tjelesnost, duševnost, duhovnost neka se shvate kao slojnosti same zazbiljnosti primjereni načini očitovanja onoga, što se može odrediti kao ljudsko biće i temeljiti u čovještvu. Čovjek se s gledišta njegove udružljivosti može tako uočiti s tjelesno-duševne ili pak s duševno-duhovne strane. U smjeru se svoga tjelesno-duševnog ustrojstva ukazuje tako kao biće kolektivno-individualno, kao društveno vezan pojedinac, a s gledišta se svoga duševno-duhovnog opstanka očituje kao lice vezano u zajednicu i obvezano njoj. Pa i pri odnosu krajnje napetosti između individuuma odnosno individualiteta i kolektiviteta kao i s druge strane između lica odnosno ličnosti i zajednice ostaju član kao svjesna jedinka i skupstvo kao razmjerna društvena cjelina, ostaju »ja« i »mi« ili, točnije, što se njima određuje, međusobno povezani, supripadni, kako se god inače razložili i teorijski odredili i način te sveze i bistvo članova, koji pripadaju takvu društvenom sklopu. Ako je međutim čovjek kao biće jedno i čitavo i podvrgnut obadvjema vrstama odnosa, ako ih obuhvaća i povezuje, pa samo tako i očituje društvenu, socijalnu svoju udušenost, ipak niti je način njihova isticanja i međusobna utjecanja za sva moguća po njih značajna obličja predodređen niti se odnosi temeljeni na korelaciji između individuuma i kolektiviteta ne pokrivaju s onima između lica i zajednice.

Koliko je čovjek tjelesno-duševno biće, obraća se vrednotama, kojih ostvarenje smjera na održanje prirodnog opstanka, pa ga nekako zajamčuju. Taj postavak prema vrednotama i njihovu ostvarenju određuje i opći djelovni položaj pojedinca u životnoj skupini, kojoj pripada, u kolektivu, u koji je sudbinom slučaja uključen, a upravlja se prema tome i njegov odnos i ne baš uvijek predvidljivo mu vladanje prema ostalim članovima takve skupine. Kako su pak sposobnost pojedinaca, koji se pri tome prirodnom nuždom međusobno natječu i nadmeću, i uspjesi njihovi neizbježno različiti, moraju se ovako ili onako naći svakako u određenim odnosima podređenosti. Tako se tu na poslijetku razlučuju zapovjednik i upokoreni, gospodar i služnici, vođa i vođeni, moćni i pokorni, vladar i vladani. Moć je izvor i pravilo, na osnovu čega se grade, ravnaju i uređuju odnosi, koji vladaju kolektivnom, prema tjelesno-duševnom ustrojstvu čovjekovu održavanom cjelinom. Tako i veza članova takve društvene tvorbe nije u pravilu posljedak lične samoodluke, nije nipošto potpuno slobodna. Individuum se pogledom na kolektivitet, kojemu će pripasti i kojega će napretku imati da služi, moći podvrći prisili, pa je u tome pravcu redovno i ugrožen; njegovo vladanje biva po moranju i ne određuje se stalno prema odgovornoj svijesti o valjanosti, prema onome, što treba ili što

bi trebalo da bude. Tako je istaknuti odnos pristupan i nekom stupnjevanju; on može da prelazi od slabo vezana sljedbeništva preko bilo kako iznuđena pristajanja sve do bezuvjetne pokornosti i bezizuzetne podložnosti.

Koliko je čovjek vezan na ostvarivanje opstojnosnih vrednota, s pomoću čega nastoji održavati tjelesno-duševnu svoju bit, gradi si opstanak u okviru i prema smjeranju prirode, kolikogod on po duhovnoj bistvenosti i bio u svome jedinstvu i svojoj čitavosti i više od nje. Kako međutim nije ni sama čista duhovnost, već vezan kako na jedan tako i na drugi sloj zazbiljnosti podliježe u toj svojoj dvobitnosti stalnoj unutrašnjoj napetosti između njih, to se životno i ne očituje u bezuvjetnu nekom njihovu skladu, već naprotiv prema njihovoj stalnoj nekoj borbi za pretežitošću. Razumije se, da će istaknuta dvojnost obilježavati i udružbenu sposobnost čovjekovu i biti odlučna pogledom na različnu mogućnost i pretežitosti određenih smjernica pri vrsti ili u načinu njegova udruživanja. I nema sumnje, da čovjeku kao dvobiću i u ovome vidu ne može nikako udružba mu ostati u bilo kojem smjeru jednostrana. Koliko je pak tu vezan na tjelesno-duševnu bitnost, opredjeljuje se kao biće prirodno, prema načelu i zakonu tome primjerena područja, kojega je osobita značajka mnoštvo i mnogolikost pojedinačnosti podložnih bez izuzetka nesustalu toku bivanja. Kako pak na to vezane mijene i promjene nijesu niti mogu biti sve jednosmjerne niti se dešavajući se u najraznoličnijim okolnostima podvrgavaju jednoj istoj mjeri, ne tek u i ne razvijaju se jednomjerno, pa se i bića bivanjem zahvaćena povode osobitim svojim nekim i zasebnim svojstvima, to u razini »prirodnoga« događanja i pored svih na izgled sličnosti nema u oštrome vidu jednakih jedinaka niti može u »prirodnome« životnom prostoru biti neke potpune jednakosti između njih. Priroda ne poznaje istovjetnosti u mnoštvu svojih bića.

Upravo istaknuto stanje stvari s danim okolnostima čini također razumljivim, što kolektivirani individuumi u cjelini kolektivnoga tijela ne dijele stvarno ni položaj ni značenje s individualitetom, koji im je nadređen. Veza se, koja ih povezuje u socijalnu cjelinu, zasniva štaviše na određenoj lako zapažljivoj divergenciji. Tako sa sve većom podložnosti i sve ograđenijim samoodređenjem u gomilu kako već bilo — žešće ili labavije — vezanih raste prirodno moć uspješna njihova i povezivatelja i podvrgavatelja, a jača se time individualitetu, koji se je znao nametnuti i nadrediti, štaviše njegova sloboda odlučivanja i određivanja, često pače i do mogućnosti same vladalačke samovolje. No treba pri tome istaknuti i znatnu činjenicu, da se u takvu odnosu jednako širi i jača također i otpornost i sposobnost i snaga djelovanja skupne cjeline. Tako se i čovjek, koliko biva u takav krug socijalno uvrzen kao podređen individuum te na takvoj razini pride djelovanju, ne odlikuje nipošto izvornošću, vlastitom inicijativom, istinskom i potpunom samostalnošću, do konačnosti slobodnom odlukom na osnovu nepritajene svijesti odgovornosti. U prirodnoj sapetosti kolektivne cjeline, kojoj već pripada, ne stoji s obzirom na neko krajnje i konačno određenje niti može stajati do njega takva odlučna »konačna riječ«. U tome će se okviru moći štaviše pretežito odlikovati sljedbeništvom i sigurati stegom i pouzdanim legalnim držanjem. A takvo će pak kolek-

tivno snalaženje dati prirodno nadređene individualitetu mogućnost i poticaj, da se u krajnjem slučaju uspne do potpune slobode od sve slične vezanosti te da bude kolektivnu nametnuta jezgra, kojom se skupnost može da upravlja i vodi.

Ipak tom društvenom razinom nije obuhvaćen niti takvom uslojenošću okovan čitav čovjek. Zahvaljujući zabiljnosnome prostranstvu duhovnosti, na kojemu dioništvoje i u kojega se vidu ukazuje u dvobitnosti prirodna i uz to čovječtvom uvjetovana razmjerno umstvena, a time i povijesna bića, isključuje u načelu jednostranost same kolektivne povezanosti. Tako se tome nasuprot iskazuje socijalna uvrzenost ljudske jedinke u sasvim drugome svjetlu, kad se ogleda prema duševno-duhovnoj svojstvenosti. Jer u tome smjeru ne ulazi u pitanje očuvanje općenito prirodnog opstanka, već prvenstveno očitovanje, osiguranje, razvitak i moguće produbljivanje čovjeku svojevrsnoga bistva. Tako u tome liku ne nastupa čovjek na pozornicu života kao sam uprirođen organizam, kao biološka jedinka općeno upravljena na same vrednote opstanka i njima sva obuzeta i zabavljena, već iznad svojstvenosti sama ogoljena individuuma kao lice (osoba, persona). Tako se pak personalno, kako prilikuje licu osviješteno, poznaje ljudsko biće pozvanim da ostvaruje vrednote, koje odražuju osobito njegovo bistvo, pa da njima zaokupljen upućuje djelovanje na podizanje duhovnih dobara. Kako se pak duhovnost odaje izrazito objektivno i prema tome u mogućnosti objektivacije po duhovnim objektivitetima kao nešto, što se izdiže onkraj pričina i stoji iznad privida, gubio bi onaj lični, personalni postavak svrhu i smisao, kad bi lice moglo kao takvo tonuti u zbiljsku odjelitost, do bitnosti se usamiti, »individuirati« uistinu te biti do te neke mjere izolirano, da ostaje time samo sebi otuđeno. Objektivnost i objektivaciona moćnost duhovnosti naznačuje naime i znači bistven njezin položaj iznad uzasebljene subjektivnosti, a u smislu intersubjektivnosti, načelne međulične stavljenosti. Duhovnost već kao nerazdjelan i time opći bitak i svačija je i ničija, pa takva ne može podnositi isključivu pripadnost odriješenu subjektu. Duhovnost se niti pridaje niti podaje: ona povezuje.

Prema rečenome se objektivnost duhovnoga bitka očituje naročito i time, da biće, što se daje obrazovati kao »lice« (osoba), oblikuje u pravcu međusobnosti s njime ravnima. Vrijednosnonosna je i smislotvorna duhovnost veličina i snaga, što lica, kako se određuju prema vrednotama i smislu te ih izrijekom ili i šutke priznaju i usvajaju, čini članovima zajednica, povezuje ih priklanjajući ih dobrima, koja upravo kao duhovna po svojoj nerazdjelnosti mogu i moraju biti zajednička. Ona se dakle upravo u svojoj neokrnjenoj punoći mogu bez ograničenja doživjeti i doživljavati u zajedništvu mnoštva konvergentno upravljenih lica, koja se ostvarujući tako spontan duhovni dodir i udružbenu vezu dostaju kako lične, personalne tako i društvene, socijalne djelovnosti, koja u jezgri duhovna zna u konačnosti biti i od bitna kulturnopovijesna značenja.

Ako priklon k području bistvenih vrednota i dioništvovanje na njegovu ostvarenju ima da budu istinski i neizvještačeni, pravi, može to uslijediti samo iz slobode, u kojoj se jedinog lica hoće doista očitovati u dostojanstvu nezasjenjene ljudske svoje bistvenosti. A isto se

tako samo sa tla slobode dade razumjeti stalno ono neko međusobno prilagođivanje i usklađivanje ličnoga namjerenja, na kojega se osnovu zajednica jedino i održava, pa i pored sve neizbježne izmjene njezinih članova u slijedu pokoljenja. Tako pak s time u skladu i počiva svakoj bistveno istinskoj, zbiljskoj zajednici svojstvena osebjna povezanost licâ na primjerenoj tome njihovoj suodređenosti, koordinaciji, što znači, da se kolektivitetu nasuprot zajednica pokreće uzastojanjem u jednačenju, ne po odnosu nadređenosti i podređenosti njezinih članova. Ta se suodređenost ukazuje u svojoj značajnosti i znatnosti i time, što bogaćenje, jačanje, uzdizanje zajednice nastaje i ustraje samopotvrdom, samoosvješćivanjem, osamostaljivanjem, samoprodubljivanjem lica i što usrdnijim razvićem osebne mu bistvenosti, a nikako bilo kakvim ograđivanjem opstojanja ili krnjenjem ličnog bitka. Ujedno se tako i bez obzira na izravan lični dodir, interpersonalan postavak, i mimo svega pritiska ili primoravanja, kojim bi lice došlo u položaj, gdje se tako mora pokoriti, da bi zastranilo i nijekalo bistvenost vlastita bića, nadaje primjereno istaknutome stvarnom stanju naprosto na osnovu dane konvergencije čuvstvenih impulza i voljnih intencija svojevoljna duhovna suradnja, spontana kooperacija, kojoj zahvaljujući može zajednica svojstvenu joj osebnu vrijednosnu, svršnu i smislenu sadržinu nasporiti u okviru naročita njezina određenja i poziva do žive utjecajne izrazitosti.

Ako je tako s pravom, istinskom zajednicom suostvorena uzajamnost njezinih članova i tome primjerena svojevrsna veza među njima, pojavljuju se s druge strane ipak i društveni sklopovi, socijalni sastavi, s obzirom na koje se hoće makar i silom postići povezanost, koja bi po bilo kako već pretpostavljenoj ili smišljenoj javnoj potrebi imala, dašto, vrijediti za uzajmičnu obvezanost, za kakvu nema međutim stvarne mogućnosti da se traži ni zbiljske osnove da se takva ostvari. Zajednica počiva međutim kao takva na skroz unutrašnjoj, istinski usrdnoj povezanosti i neusiljenu savezništvu, pa se tako da jedino na osnovu lične svjesnosti znati, da li u danome nekom slučaju živi doista prava uzajamnost, opstoji istinska solidarnost, iskršava bistveno zajedništvo. Samo lice, koje suostvaruje stvarnu unutrašnju vezu i povezanost zajednice te tu i takvu sponu prema tome uistinu doživljava, može da bude svjesno istinskoj opstojnosti prava zajedništva. No koliko zajedništvo uvjetuju vrednote, mogu se tvorbe, koje im trebaju odgovarati, ispitati pogledom na zbiljnost bistvene im primjerenosti samo, kako je razumljivo, iz unutrašnjeg sastava zajednice, kakva je u pitanju. Tako je pak u tome smislu u zajednicu vezano i njoj obvezano lice jedini čuvar duhovnih objektivacija, to više, što će se izvan takve obvezanosti jedva moći ostvariti puna mogućnost kritičkog uvida i zauzimanje utjecajna stajališta pogledom na zbiljnost i ispravnost ili pak prividnost područja vrednota, na kojih se osnovu povezuje zajednica u razmjernoj jednodušnosti. No zbog upravo te se okolnosti hoće još i tamo sačuvati privid zajedništva, gdje se mjesto pravih vrijednosti i zbiljskih dobara podmeću s izvjesnih razloga utjecajne u htjetu smjeru fikcije, podržavaju kumiri te predočuju i promiču prividna dobra, kojih lažnost treba međutim prikriti za ljubav određenih

kolektivnih ciljeva, koji se pod svaku cijenu žele postići. Gdje se to međutim s bilo kakvim već uspjehom dešava, izvrće se zajednica u svoj privid, u nazovizajednicu.

Koliko iznijeta okolnost vodi u stvari do stanja, gdje se poništava sloboda ortonomna ličnog određenja i tome primjerena djelovanja s obzirom na vrednote i njihovo ostvarivanje, može kao jedno između najznačajnijih oznaka prividne zajednice vrijediti paradoksnu u neku ruku svojstvo, kojim očituje suradnju bez prave uzajamnosti, tek izvanjsku neku vezanost djelovanja bez istinske primjerene svijesti suodgovornosti. Tako će se takvo nazovizajedništvo graditi upravo na nekoj nekako prividnoj suradnji lišenoj istinskog voljnog pristanka, suradnji međutim, koja bez obzira na duševni neprihvat i nenazočnost prave uzajamnosti onih, kojih se tiče, može nositi potpuno zbiljske i više još nemalo znatne pa i teške posljedice.

Postižu li se tako htjeti ciljevi tek prividno zajedničnim, a uistinu izvanjskom ogledu odnosno javnosti dobro zasjenjenim, pomnijivo prikrivenim i stvarno iznuđenim, prisilnom uporednošću uspostavljenim djelovanjem, tad iskazuje takva mogućnost, da nasuprot opstojanju i održanju takve neke zajednice stoji moć kolektivna sastava, koji se može služiti njezinim snagama i dobrima ugrađenima u njezinu temelju, kako bi unaprijedio vlastite svoje kolektivne, a zajednici kao takvoj strane ciljeve prirodnog opstanka i svrhe moći i nadmoći. I biva tako očitim, da dvojstveno određenje čovjeka pogledom na udružljivost njegova bića kao individuuma s jedne i kao lica s druge strane ne mora bezuvjetno uroditi bistvenim skladom. Doista i društveni sastav, što se da iskazati nazovizajednicom, nastaje u povodu stalne utakmice između kolektivna ustroja građena na ljudskome svojstvu da biće bude tjelesno-duševna jedinka, individuum, i zajednice, u kojoj se čovjek zna naći kao duševno-duhovno lice, persona. Tako i iskrsava prividno zajedništvo u povodu sudara između snaga kolektiviteta, koji se gradi na odnosima podređenosti te je po njima i djelovan, i onoga društvenog sastava, koji je živ u suodređenosti svojih članova; iskrsava u povodu borbe o prevlast čovjeka sile i moći, koji naginje većma vrednotama opstanka i čovjeka predanosti i požrtvovnosti skrenuta pretežnije ostvarenju bistvenih, svojevrsno ljudskih vrednota.

Gdje je ravnoteža između istaknutih mogućnosti udružbe u okviru cjelokupnoga društvenoga djelovanja poremećena, kad se tu opstanak i bistvo nekako sukobljuju i kao da si protivuriječe, pa u povodu takva poremećenja pojedinim individualitetima ili razvitijim kolektivnim tijelima, što teže za širenjem vlasti ili jačanjem moći, uspije da zajednicu, koliko naznačuje duhovno neko jedinstvo licâ te bi se takva natjecala u životnoj djelovnosti i povijesnoj utjecajnosti, bilo kako već upokore, otuđe svojevrsnim njezinim svrhama i podvrgnu svojim ciljevima, tamo se može desiti bitna promjena zajednice u samome njezinu biću i mijena kako njezina životnog stanja tako i njezina položaja i značenja u okviru svijeta, kojemu bistveno pripada i kojemu nastojanjima svojih lica i stvaralaštvom svojih ličnosti zna biti zadužena. Stezanjem međutim slobodna očitovanja duhovnosti, koja povezuje, i smisla, koji nadahnjuje i opravdava zajed-

nicu, iskrsava nesamo neizbježnost mijene, nego više još mogućnost takva njezina zapadanja, koje vodi na rub rasula.

Kao lice teži po duševno-duhovnoj bistvenosti čovjek iznad svega za jasnoćom, potreban je doživljaja očitosti napose s područja vrijednosna smjerenja, što ga puti i veže u zajednicu, a ta u bistvu duhovna bića ukorijenjena težnja, pokretačka ta pobuda zna biti i bitnija od samoga individuumu kao biologičkoj jedinki usađena nagona za održanjem, kako to dokazuje činjenica, gdje doista očovječeno biće za volju vjerovane više vrednote i održanja dostojanstva žrtvuje nesamo mnoga dobra života, već gdje i život sam. Ujedno je međutim upravo tu čovjek i kao samozakonsko lice i kao član zajednice najranjiviji, a stoga i najizvrnutiji udaru, gdje bi se kulturne i povjesnotvorne snage zajednice, kojoj može da pripada, u svojoj zbiljnosti ispriječile s bilo kojega razloga ili po bilo kakvu povodu kolektivnim snagama pri održavanju njihova ustrajanja i napose njihove nadmoći s obzirom na usmjeravanje društvenih odnosa.

Tako i biva mogućim, da se zajednica u samim pobudama, koje joj jamče i siguruju jedinstvo, ugrožava i baca u prividnost, gdje bi se moglo možda i samo činiti, da joj duhovni i stvaralački poticaji, što je oživljuju, suzuju raspon i ograđuju doseg kolektivne moći, koja će biti u mogućnosti i koja će znati da im se suprotivi. Može doduše već pri samom sastavu neke skupine, pri samom osnutku nekog udruženja nedostajati uzajamnosti, bez koje nema prave zajednice, no sile, koje bi je krnjile, mogu da je udaraju i prodiru u nju i izvana. Takve pak izvanjske sile idu napose za tim, da unesu zabunu pogledom na lična uvjerenja, na očite jasnoće, koje održavaju zajednicu i suobračajnu njezinu djelovnost, pa će to prema okolnostima i činiti obmanjivanjem i zastrašivanjem, štaviše, gdje bi to bilo moguće, i ograničavanjem, sputavanjem ili i obustavom slobodne upotrebe razuma odnosno ispovijedanja posljedaka moguće takve slobode, a zatim sprečavanjem zajednična gajenja određena vrijednosna doživljavanja i održavanja njegova kontinuiteta bilo omalovažavanjem vrijednosti i dobara značajnih po život zajednice bilo zbunjivanjem javnoga mnijenja ili i diskriminacijama različite oštine. Tada pak, kad pred istine života padne zastor sile i nad ljudska uvjerenja sjekira nasilja, podliježu bitni tvorni činoci zajednice unutrašnjem lomu: unižavanjem i obezvređivanjem namjerenja, na kojemu se temelje, olabavljaju se veze zajedništva i rastače nekako samo ustrojstvo zajednice, čime se gubi prava zanesečnost bitnim njezinim svrhama i obeshrabruju njezini članovi, gdje se radi o nastojanju i naporu oko ostvarivanja vrednota u dobroj vjeri priznatih. Na taj se pak način skupina, koja bi imala biti zajednica, podvrgava vrijednosnim veličinama i svrhama, koje su joj u biti tuđe, usmjerava i prema neželjenim ciljevima, a zajednici obvezan čovjek biva u samome svojstvu lica u jezgri rastrojen i, koliko se njegovu djelovanju iz svijesti odgovornosti stavljaju ograde i nižu zapreke, u svome čovječstvu povrijeđen i dostojanstvu ličnosti ponižen. Ono svojevrsno je ljudsko tu u najdubljoj srči ugroženo, pa se stoga činjenica tako izazvana nazovizajedništva i očituje kao naročito bijedno žaljenja vrijedno stanje, upravo kao provalija društvenoga života.

Ako sudari većih razmjera i udari dubljih posljedica, kako su ovdje isticani, i ne pogađaju svuda i svagdje ni uvijek i podjednako sve zajedništvo, iznose ipak sva razdoblja sa svih povijesno obilježanih, poviješću osvijetljenih zemaljskih područja mnoga uvjerljiva svjedočanstva o njima. Kako život nosi i poželjno i nepoželjno, a povijest stoga i zna i prima kako dobro tako i zlo, čini se i neizbježnim, da se između zajednica kriju i njihova naličja, prividna zajedništva, nazovizajednice. A kako toga ne bi i bilo, kad svrhe i smjernice, što hoće određena ili izabrana lica poticati na neprisiljenu, rođenom pobudom izazvanu suradnju osjećajem supripadnosti i živom voljom za nju, ukratko životvornom uzajamnošću, znadu biti zadahnuti pokretalima, koja prema prilikama već samom svojom nazočnošću ograđuju ili ometaju nužno moći i sile, koje se pod svaku cijenu hoće održati, a to mogu nasuprot onakvih zajednica najbolje, kako se čini, ili možda i jedino u opreci, u protivštini prema njima i u borbi, podmukloj ili otvorenoj, protiv njihovih uvjerenja i ciljeva, na koje ih ona u postavku svrha upućuju. Ta okolnost otkriva međutim, kako zajednica zna doći u položaj, gdje se, koliko živi u nje volja za ostvarenjem zadanih joj zadaća bitnih po opravdanje njezina opstojanja, mora boriti za slobodu namjerenja i djelovanja, za održanje svojega svijeta i mogućnost ustrajanja u istini i neokrnjenosti. I takva borba biva to značajnijom, što padanje u prividnost ne krnji samo ili i razara samu zajednicu, koje se izravno tiče, već prema bistvu smjernica i značaju ciljeva joj može pogađati i samu povijesnu predaju, koja oživljava te tako reći othranjuje i stvarno podržava širu i najširu družbenu cjelinu, kojoj onako ugrožena zajednica pripada, a koja već kao takva ne može da opstoji u nekoj potpunoj izoliranosti, pa i ne živi odvojeno od svoje družbene okoline ili izdvojena iz nje. Kako pak istaknuta borba nije samo znatna i značajna po same uže zajednice upletene izravno u nju, već ih premaša moguću se odraziti u daleko širim granicama, to se događanje izazvano mogućnošću i činjenicom prividna zajedništva iskazuje očito povijesno relevantnim, dok zadire u bistvo družbenog bića i prekriva ga u mogućoj općenosti.

U najpriprostijim se i najsloženijim prilikama, pri najužim kao i najširim sastavima zajednice može u izvjesnim okolnostima naći takva iskrivljenost bića, kakvu zna proizvesti životna sudbina čovječja pri prijelazu zajednice u njezinu prividnost, pri nastajanju i postojanju nazovizajednice. Kako povijest potvrđuje i više još i bolnije sam življeni život da shvatiti, pogođeno može u tome smislu biti sve zajedništvo bez izuzetka. A napose će tome biti izložene šire i s obzirom na javnost utjecajnije zajednice, kojima smisao uzajamnosti stoji do osobite osnovne družbeno značajne i općeno znatne svrhe. Najočitiije se pak ukazuje a i najnepodnošljivije nadaje opasnost po unutrašnju istinitost i integritet prave zajednice na tlu državna totalitarizma, koji se, bit će po nuždi, daje na to, da svu družbenu povezanost sebi bez izuzetka podvrgne pritijesnivši je u odnose podređenosti uz prividnost suodređenosti članova vezanih na ustrojstvo takve zajednice te se pri tome i ne žaca često i najkrućih mjera prisile.

Kako bi se prema upravo istaknutome mogućem slučaju moglo govoriti upravo o patvorenu zajedništvu, o zajednici patvorena ustroj-

stva, tako se međutim i pogledom na međudržavne organizacije, onakve, kakve se izdaju za zastupnike neke narodne zajednice, a ne tek njezine vlade, nadaje bez sumnje umjesno pitanje, koliko među članovima takva skupa vlada istinski odnos koordinacije, suodređenosti i koliko je među njima moguća kooperacija, suradnja, uz zbiljsku solidarnost, nepatvorenu, pravu uzajamnost. Moglo bi se štaviše još i žešće pitati, koliko li među suverenim državama, koje su s obzirom na oblikovanost društva i kulture građene i razvijane prema različitim osnovama i idejnim postavcima i kojih vlasti pri tome ne odustaju od potpune i neokrnjene državne suverenosti ni od primjene svih sredstava moći i sile, može uopće opstojati nešto bolje od prividne zajednice. Tako će postavljeno pitanje biti to opravdanije, što se društveni život ne odvija nipošto bez unutrašnje napetosti, pa ni u skroz jednako vrijednom prostoru, u nekoj svuda i u svim smjerovima jednako ugođenoj zabiljnosnoj razini. Život taj titra stalno između čina i pričina, između istinite stvarnosti i patvorine, između bitka i privida.

ZNACENJE POVIJESNE PREDAJE

Ova je rasprava prošireno predavanje
održano godine 1971. u Ohridu na 1. Sku-
pu Društva za filosofiju i sociologiju
S. R. Makedonije

Opstanak je čovječji s pripadnim mu svijetom u biti i čudo i tajna. Biva to najočitijim, gdje se zna uvidjeti, kako je neizvjestan čovjeku izvor, neznano podrijetlo svijesti, koja ga čini bićem u nedokučivu neizbježnu tjeskobnu unutrašnjem razdoru u krajnosti neshvatljivu ljudskome razumu. A i zadivljuje i zastrašuje sama činjenica svijesti i samosvijesti, što biće ljudsko dovodi k svemu opstojnome, približava ga njemu i povezuje s njim, no opet pojedinca i otuđuje od svega, u čemu se ne odražava njegovo »ja«. Čovjek se uzasebljuje po osvještenju čudesne pojave, koju smatra i naziva svojim »ja«, po kojemu drži da se skreće k slobodi, a opet je svjesnošću uronjen u ne manje čudesno »mi«, za koje je sapet odgovornošću. Tako je kao začaran razapet između suđene mu u bistvu nesavladive i neprevladive, upravo jezovite samotnosti i neizbježne povezanosti i udruženosti u sklopu roda mu i žive zbilje.

Konačni se smisao takva životnoga stanja, za koje nije neprirodno, ako vodi u strepnju, krije u tami, pa zagonetnost ta nameće čovjeku sveđ nanovo pitanje, što li je on uistinu i u čemu valja vidjeti značenje njegova svijeta i tražiti bistveno određenje i pravi poziv do suđena mu života. To pitanje dobiva još na oštirini po znanoj mu činjenici, da je zapleten u događanje, s kojim se, kako ono nezaustavljivo prolazi, gubi u nepoznatome i on sam. No pored sve očite prolaznosti, koja ga uznemiruje, donosi mu duboko životu ljudskom usađena nada i razlog, da vjeruje u nešto, što može smatrati trajnijim od sebe pojedinca i djelovnijim od ograđena mu zasebna opstanka.

Čovjek se rađa u nekom svijetu, kojemu pripada, a pripadnost mu ta biva sve jasnija, kako mu se životom sve više oštiri svijest. No upravo s pomoću te svoje svijesti može otkriti, da taj svijet, na koji je naišao i koji će jednom ostaviti iza sebe, isto tako i pripada njemu, koliko ga naznačujući i upravo sačinjavajući određenu njegovu čest nesamo doživljava, nego ga, upravo opet kao svoju čest, stalno i oživljava. Svijet nije samo objekat nezavisan od duševnoga subjekta, nije takav neki svijet, koji bi bio i ostao nepromijenjen i isti i bez čovjeka i primjerena mu subjektiviteta i koji bi kao svijet upravo čovjekov mogao biti i opstati bez svjesna ljudskog života i mimo njega. Već se s dolaskom čovjekovim svijet mijenja, bio bi bez sumnje drukčiji, kad čovjeka ne bi bilo. Tako je pak čovjeku moguće i otkrivati i utvrditi i same one promjene, koje mu govore o prošlosti, no koje ga jednako upućuju, kako promjene, što ih doznaje sjećanjem i po tragovima utisnutima u svijet predašnjim životima, minulim događajima, ne brišu niti ništa njegov svijet, nego ga naprotiv potvrđuju. I s tim otkrićem mora

ujedno uvidjeti, da svijet, koliko i bio njegov i mogao biti podvrgnut ljudskome njegovu utjecaju, može, makar i preobražen, trajati, kad ga kao uzasebljeni pojedinac bude sudbinskom nuždom svega života morao ostaviti iza sebe i prepustiti ga daljim mogućim mijenama.

Tako uči čovjek shvaćati sebe nesamo kao dionika svojega svijeta nego i kao člana svojega pokoljenja, kao potomka i dalekih i po ostavini njihovoj slučenih mu predaka i isto tako kao pretka suđena mu potomstva. Očituje se pak time, da se čovjek potvrđuje u bistvenoj supripadnosti sa svojim svijetom nesamo kao individualni nego možda i više još kao socijalni subjekat. Otud mu i držanje i vladanje i nastojanje pogledom na svijet, kojemu pripada i koji je njegov, no otud zajedno i sudbina njegova i usud njegova svijeta.

Koliko supripadnost sa svijetom doživljava svjesno i svojevrsno ljudski, čovjek se po čudi vezan za pretke zna i obvezan potomstvu, pa mu se u toj i takvoj svijesti proširuje nagon za samoodržanjem i održanjem vrste u nagonski poriv za održanjem življenog i doživljavanog svijeta. Bez toga se ne da kao upravo svojevrsno ljudska razumjeti čovječja egzistencija u svojoj bitnosti. A upravo taj je poriv svojstven samome čovjeku, napose je za nj značajan, pa koliko mu i bila klica u općem animalnom nagonu za održanjem, znači tek on u stvari bistveno smjerenje na prevladavanje smrti i biva kao takav to jači, uzbuđljiviji, uporniji, što je svijest u bistvu ljudskija, što je bliža punoći čovječstva. I što je čovjek kako individualno tako i socijalno bliži svojevrsnoj svojoj bistvenosti, što je očovječeniji, to u njega poriv za održanjem svijeta, onoga i onakva svijeta, koji je njegov i kojemu po svojoj ljudskosti pripada, nadilazi daleko sam životinjski nagon za samoodržanjem. Kad tako ne bi bilo, ne bi se uopće dala razumjeti moguća i nerijetko potvrđena njegova spremnost na žrtvu ni stvaralačka njegova strast upravo s obzirom na izgradnju, oživljavanje i održanje duševno-duhovna svijeta, kojim se ostvaruje, ovrednjuje, očituje i potvrđuje ljudski njegov opstanak u svojoj bitnosti.

Nastojeći održati svijet, u kojemu je i za koji je rođen, gleda čovjek da ono, što su mu pogledom na taj svijet namrli preci, učini primjerenim svojim prebivalištem, pa tako na njemu gradi, pregrađuje ga, dograđuje, dotjeruje ga, izgrađuje, kako bi na poslijetku u njegovu sklopu na biću mu ostavio poput predaka svojstven sebi i zaseban svoj trag. Koliko međutim i mijenjao svijet, u koji ga je usud bacio ili i zbog kojega ga je zvao u život, niti može niti hoće poništiti sve, na što je naišao i što mu je život usadio kao baštinu stečenu od predašnjih pokoljenja. Živeći, radeći i stvarajući povezuje se štaviše čovjek na neki mogući ili nužni mu način s bivšim svijetom i sa životom onih, koji su ga nekad živjeli i stvarali, a to u pouzdanju, da će i on imati što da namre potomstvu, pa da svoj život produži u njemu posredstvom svojega svijeta. Ostvarujući tako karike lanca, koji povezuje prošlo s budućim, i ugrađujući u nj snage rođena bića uskršava zbilju, koja nije samo njegova lična, nego se u biti reprezentativna, znatna zajednici i značajna po nju, nadvija nad njega. Upravo se pak po toj i takvoj zbilji nad čovjeka prirodnoga izdiže čovjek povijesni.

Povjesnost čovjekova stoji tako do povezanosti sadašnjih trenutaka njegova života sa živom utjecajnosti, ustrajalom djelovnosti biv-

šega svijeta njegovih predaka, pa i do mogućnosti razmjerna trajanja njegova svijeta u aktualnim životnim trenucima njegova potomstva. Ujedno se otud dá vidjeti, da se čovjek ne može smatrati nosiocem povjesnosti, koliko bi se shvaćao odjelitom jedinkom, već samo koliko se u njemu ogleda socijalni subjekat jednako udružen sa suvremenima kao i povezan s precima po njihovu svijetu. No isto tako može međutim i bivšim događanjima pripasti povijesno značenje samo koliko nijesu tek u objektivnome smislu socijalno značajna, nego su istinski i subjektivno živa, svjesnosti utkana i u tome pravcu doista djelovna.

Treba tako s rečenim istaknuti, da i događanje, koje bi se stvarno, u bistvenosti smjelo smatrati povijesno značajnim i s pravom nazivati povijesnim, nije samo neka objektivna datost egzaktno znanstveno utvrdiva, nego i subjektivno življena, svjesnom duševnošću usvojena veličina, a time i samo time i zbiljnost. Povijesna je datost, koliko je zbiljska, u stvari zbiljnost doživljajna, a kao takva u bistvenu jedinstvu i subjektna i objektna, kao što je takav i doživljaj u svojoj punoći. Valja tek dodati, da subjektna sastavnica upravo takva doživljaja, koliko tu i bila subjektivnost možda izrazita i nezatajiva, nije obilježena, nije praćena samim nekim usebičnim i ograđenim jastvom; ona nije sam ja-subjekat, već je naprotiv mi-subjekat, pa ako subjektivnost tu i ulazila u račun, ona svjesna, gdje je primjerena i datoj stvarnosti prilagođena, nije jastveno nego mistveno usidrena i izravno tako usmjerena, pa će to i biti njezina osobitost, gdje je u pitanju značajka povjesnosti.

Upravo nagonskim porivom za održanjem svojega svijeta očituje čovjek svoju neutaživu žudnju za povjesnošću. S tog osnova i biva nagnan da iznad neposrednih svojih vitalnih interesa i njihova časovita zadovoljenja stvara i u svoj svijet uvodi oblike življenja i isto tako ugrađuje dobra, što nemaju značenje samo za čovjeka kao jedinku, već su zajedno i natpojedična spona, što ga veže s bližnjima u neko više ili manje oduhovljeno sudbinsko jedinstvo, u priprostiju ili razvitiiju, užu ili širu skupinu, od pojedinaca ujedinjenih u jednome domu do nekolicine domova i otud do razmjerna jedinstva određena manjeg ili većeg mnoštva domova, pa tako od domovine plemena sve tamo do domovine naroda, pa napokon, da se i to kaže, naroda izgubljene prave domovine, naroda u lutanju, naroda u čežnji za slučenom domovinom, koja ga zove. Po pripadnosti pak takvoj skupini, koja je njihovim nosiocem, ne usmjeravaju se oblici niti se izdižu dobra života samo prema nekom kulturnom jedinstvu, nego im po nosiocu biva sigurana i trajnost, što zajedno sa svijetom, u kojega se okviru oni oblici i ona dobra dostaju svoga značenja i smisla, daleko nadilazi krhak opstanak i ranjiv život pojedinčev.

Treba li naznačiti oblike i dobra, što ovamo pripadaju, može se kratko napomenuti, da se tu radi o očitovanjima vitalnih, socijalnih i spiritualnih nastojanja, o ostvarenjima vrednota odlučnih kako po održanje čovjekova svijeta tako i po uzdizanje njegove bistvenosti. Idu ovamo poimence napose jezik, običaji, pravni poredak, načini ophođenja u obitelji i rada u zvanju, vođenje rata, znanstveni napori i filoso-

fički nazori, umjetničko stvaranje, vjerovanja i oblici bogoštovlja, odgoj i nastava, vladavina i drugo slično.

Sve se istaknute takve tekovine, pa i povezana s njima životna stanja i događanja mogu manje-više poznati, mogu se i pribilježiti i znanstvenom metodičnošću srediti, kako bi bili općenito pristupni znanju. No koliko se i moglo za njih znati, ne moraju biti i od povijesna značenja. Istinska naime povjesnost nekog zbivanja stoji ponajprije do zbiljske socijalne skupine, u koje se okviru ono odvija ili se je odvijalo, a dalje i do činilaca bilo kakva podrijetla, koji su takva zbivanja poticali, pokretali, usmjeravali.

Značenje je povjesnosti u tome vidu relativno. Ono stoji do odnosa prema doživljajnome subjektu sudbinski vezanu za skupinu zanijetu odnosnim zbivanjem. Ipak treba tu i razlikovati moguću, zamrlu ili i mrtvu povjesnost od žive i djelovne. Povijesnima smatrani izvori s bilo kojega područja života i kulture skupljeni, istraženi, pribilježeni i doznavanju pristupni mogu izneseni naprosto kao objektivni mimo doživljajne svoje temeljne pretpostavke utvrđeni podaci naznačivati širok skup elemenata povijesne baštine određene skupine, konkretno plemena ili naroda, ali ne moraju, koliko možda i bili zanimljivi, biti svi i nosioci istinske žive povjesnosti. Takvim nosiocima mogu biti samo pređašnja zbivanja, kojih sadržine, smjernice, pobude nijesu sasvim zamrle u nekoj nepovratnoj prošlosti, nijesu i pored sve moguće svoje činjeničnosti stvarno preživljene, nijesu »preživjelosti«, pa povjesnošću mogu da žare samo oni i onakvi talozi nekadašnjih događanja, što u bitnosti nijesu »prošli«, već samo kao »bivši« ustraju djelovno po svijesti i doživljavanju živa pokoljenja zauzeta održanjem svojega svijeta. Nosioci doista žive povjesnosti ne naznačuju tako samo opću neku povijesnu baštinu, koliko i obuhvaćala i elemente kako civilizacije tako i kulture. Povjesnotvorni se činioci izdvajaju vidljivo iz cjelokupnosti pomenute baštine, izdižu se nad nju i bivaju sastavnicama i činiocima pobudne žive snage, koja se naziva tradicijom, predajom.

Predajom se tako razotkriva jedna između osnovica i najbitnijih smjernica izgradnje osebna nekog čovječjega svijeta i pretpostavka njegova ustrajanja, jer je ona zbiljsko povijesno pamćenje a time i izvor povjesnosti. Povjesnotvorna je pokretna snaga pravi jamac njezine zabiljnosti. S obzirom na to i mogu značiti »predaju« i biti takvom samo onakvi talozi nekadašnjih životnih smjerenja, koji ustraju kao pobudni nosioci mi-svijesti i djelovni činioci skupne volje, uporno upravljene prema istome cilju, da se gajenjem prihvaćenih običaja, uravnoteživanjem naslijeđenih oblika življenja i s tim u vezi mnogostranim stvaralačkim naporima održi u živosti određen podnošljiv i kao takav htjet razmjerno zajednički svijet u svojoj bilo čvršćoj bilo labavijoj povezanosti i takvu svom jedinstvu. Treba naime u ovoj vezi istaknuti neprijepornu činjenicu, da se povijesna predaja oživljava samo na temeljima socijalnih sastava, društvenih skupina, pa se i dostaje valjanosti, prihvaća se, mijenja, osvježuje, tu i tamo dopunjuje ili se odbija upravo u krugu i sponama zajednična života. Kao takva je pak stvarna predaja živo, stalno obnavljano sjećanje prošlosti zbiljnošću događaja

ispunjene, kako je nikla bliže, dalje ili i veoma daleko ispred razmjerno kratka života pojedinca i pojedina pokoljenja, od kojih se jednih određeni oblici i načini kao i istaknute smjernice sadržajna života »predaju« drugima, što ulazeći u njihov svijet nadolaze, da ga preuzmu i poput svojih predaka dograđena ili okrnjena, razbistrena ili zamučena, osvijetljena ili potamnijela, usklađena ili obezređena opet povjesnotvornom predajom ostave onima, koji će ih nuždom sudbine zamijeniti. Tako kao hranitelj i ustavljač povijesnoga pamćenja povijesna predaja posredstvom aktualna ljudskoga doživljaja upravljena prema njoj održava socijalnim skupinama, društvenim sastavima njihove svjetove, koje suodređujući im životni stil oživljava i veže u razmjernu jedinstvu.

Ne može međutim bitisanje kao prošlo događanje ili događaj zatao u prošlosti prijeći u izvornoj svojoj pa i neposredno zamjetljivoj datosti u tradicijsko pamćenje ni izravno ući u nj. No događanje se, koliko je ljudsko i koliko je, više još, povijesno, ne dâ kao takvo shvatiti ni mimo sudjelovanja ni bez jasna žiga ljudske duševnosti. Ono je u svakome slučaju događanje duševnošću oživljeno, a vrijedit će to prirodno i nužno za ljudsko bitisanje, koje biva posljeticom i dosljednim dosežanjem onakva događanja. Kako pak predaja može značiti doista živu povjesnotvornu djelovnost samo po aktualnosti puna doživljaja, a ljudski se doživljaj očituje bistveno u jedinstvu zahvatne duševnosti i zahvaćenih od nje duhovnih predmetnosti, to prošlo događanje ili događaj prošlosti može biti nužnom sastavnicom doživljaja, kojim se oživljava povijesna predaja, jedino po upredmećenju a time i oduhovljenju prošloga duševnog zbivanja kao »bivšega« ili, drugim riječima, preobrazbom bitisanja kao minuloga vremenskog toka u bezvremenu duhovnost postojana predmetna bitka.

Tako bez preobražaja bilo i čutilno dana i nekad tako utvrdiva događanja u duhovan podatak i po minulosti događaja zahvatljiva svjesnom duševnošću nema ni djelovna doživljaja, kojim bi se oživotvorila povijesna predaja. Po njoj biva tako posredstvom onakva preobražaja prošlo događanje »bivšim« i kao takvo suvremeno utjecajnim. To pak znači u biti prevladavanje vremena i neko zaustavljanje prolaznosti, pa je time prekoračeno i područje prostorno-vremenskog iskustva. Stoga po pravome značenju »povjesnost« i ne dodiruje čovjeka u iskustveno danim njegovim mogućnostima, već je treba pripisati zaiskustvenom, metempiričkom podupornju njegova bića i nadiskustvenome smislu njegova života, što ne će biti teško uvidjeti.

Povijesnom predajom ne iskrsava samo slučajan i izvanjski neki poticaj doživljavanju, djelovanju, stvaranju, nego je ona štaviše doživljajna svojstvenost ljudske duševnosti, po kojoj sudbina pojedinca naznačuje kariku uklopljenu u lanac, koji se izvija iz pretpojedinčeve prošlosti i uvija u natpojedinačni svijet neznane budućnosti, pa tako znači produženje pojedinačna života i žive društvene skupine, kojoj pripada, iz prošlosti, koju nije sam čovjek pojedinac proživio, u budućnost, koja mu kao smrtnoj, prolaznoj jedinki nije suđena. I ta prošlost i ta budućnost, koliko njima pojedinac i ne doživjevši ih neposredno bio upravo sudbinski vezan, stoje međutim potpuno izvan i iznad mogućega njegova izravnog iskustva. Prošlost će tek naporom mašte pored svih povijesnih izvora dokučivati kroz maglu neizvjesnosti, bu-

dućnost će mu se zemaljska priviđati tek u slutnji izazvanoj prečesto varavom nadom. I prošlost će mu se i budućnost doživljajno objaviti i djelovno očitovati tek u živoj zbiljnosti predaje i po njoj. Tako povijesna odnosno kulturna i narodna predaja i nije poput sakupljene neke objektivne građe nedjelovan predmet pusta znanja ili mrtva stvar, nego je moćna, upravo neobično moćna, gdjekad iznad svakog očekivanja silovita, živa pokretna snaga iz mi-svijesti natpojedinčno usmjere-na doživljavanja.

Po povijesnoj je predaji i napose pogledom na kulturu, bez koje istinske ljudske povijesti nema niti je takve može biti, čovjek povezan u široku rasponu nesamo s krvnim nego i s duhovnim, pa i najdavnijim neviđenim svojim precima. Od njih, kojih upravo nema, od njih ne-živih, stvarno zemski neopstojnih, od njih doduše »bivših« no tako i nesadašnjih i netjelesnih, od njih nenazočnih prima poruke, gdjekad upravo zapovjedne, neodoljive, odlučne često i sudbonosne po njegu i održanje svojega svijeta. Predajom progovara utjecajno nešto, što je bitisalo, bilo i nestalo u izvornome svom opstanku, a ipak tome nasu-prot opet i uspjelo ustrajati zahvaljujući svome preobražaju u duhovni bitak, koji nosi jezgru i znači mogućnost povijesne predaje i jamstvo je povjesnosti. No tako se jednako može punim pravom kazati, da se u porukama, što ih sadržava i zrači povijesna predaja, a koje potječu od njih, kojih više nema i kojih ne će biti, očituje svijet neobičan, svijet s druge obale života, svijet onih, koji podlegoše smrti, no kojih svijet njoj kao takav podlegao nije. Nestali preci ostavljaju tragove svojega svijeta potomstvu, koje ih upravo reći nosi usađene u svojoj krvi. Po-vijesna predaja obasjava tako svijet mrtvih, kakav živi, i života, koji zamire, da bi preobražen uskršavao.

Sveđ iznovično uskršavanje i preobražavanje čovječjih svjetova pogledom na njihovu povjesnost ukazuje na bistvenu povezanost zaiskustvene, metempiričke i iskustvene, empiričke zabiljnosti na tlu i u toku samoga povijesnoga događanja i to po činjenici povijesne pre-daje. Iz zaiskustvenoga carstva s druge obale života dolaze, kako bi rečeno, poruke sačuvane u predaji i s njome djelovne. No živa i istin-ska im je djelovnost moguća samo u određenoj sadašnjosti, koje će sadržaj biti sveđ pristupan iskustvu. Bez vječna se bujanja sadašnjosti ne bi nikoja povijesna predaja dostala značenja. Tako se pak može reći za predaju, da iz svijeta određenu pokoljenju zaiskustvenoga nosi životna smjerenja i stvaralačke pobude u iskustveno-zaiskustveni svi-jet toga pokoljenja, što se svakim novim, kasnije nadošlim pokoljenjem i ponavlja. Ta okolnost uvjetovana bistvom povijesnoga događanja goni međutim i do uvida, da se smisao toga događanja ne iscrpljuje nipo-što u tokovima mogućih zemaljskih iskustava, već ga, ako se uopće dâ naći za cjelinu povijesnoga zbivanja, valja tražiti u zaiskustvenom, metempiričkom (metafizičkom) biću čovječjem i bistvu čovječstva. Po-vijesna povezanost čovjekova, koja seže u neproračunljivu prošlost te se nastavlja u nedoglednu budućnost, izaziva misao, da »povijesno« u stvari ne živi sam zemaljski čovjek, već je pravi korijen predaje i no-silac povjesnosti kosmički čovjek, kako se odražava u ideji jednoga čovječstva u svemu čovječnome mnoštvu i svoj raznolikoj čovječjoj sudbini.

S ovoga stajališta promatranja pada i naročita svjetlost na značenje povijesne predaje. Ako ona naime u smislu kosmičke usidrenosti univerzalno shvaćena povijesna zbivanja može da bude žarištem povjesnosti nužnim joj pritjecanjem sadržaja minule stvarnosti i pobudâ s druge obale života, onda prošlim i tako neposrednom opažanju nedostupnim, no nesamo objektivno, stvarno iskrslim, nego i subjektivno, duševno doživjelim događajima nema bezuvjetna jednoznačna predodređenja ni već u samoj onoj prošlosti i s njome dana odlučna konačna pravila s obzirom na preobražaj njihov i prebačaj u područje duhovnosti, kako je to bezuvjetno potrebno punom oživotvorenju djelovne predaje, jer se »bivše« ne da doživjeti niti se doživljava onako, kako se je dana mu sadržina proživjela, dok je bila aktualna »sadašnja«. Tako i jest pomenuti preobražaj redovno i stalno stvar čovjeka, koji živ živi u svojoj sadašnjosti. Ta pak okolnost objašnjava plastičnost i neku preobražljivost same predaje, bez kojega bi svojstva morala biti jednaka okamini lišenoj istinskih činilaca povjesnosti. Jednako biva time razumljivim, da nesamo oprečne između sebe poruke prošlosti, nego i slične, pa i istovrsne mogu oživljavati različite predaje, na kojih se temelju dižu u život različiti povjesnošću obilježeni svjetovi raznih socijalnih skupina ustrajalih slijedom i izmjenom pokoljenjâ.

Dostupnost predaje užim ili širim, povremenim ili i trajnijim, neznatnijim ili bitnijim, željenim i prihvatljivim ili osjetljivim, odbojnim i nepodnošljivim lakše ili teže ostvarljivim promjenama krije u sebi zamašne posljedice. Ta naime okolnost dopušta nesamo poželjne nego i do krajnosti nepoželjne utjecaje na predaju, i to utjecaje, koji ne izniču samo milom, nego često i prečesto silom, pa i nesmiljenom, kako povijesno događanje s potpunom jasnoćom uči. Tako predaja kao duševno-duhovna stvarnost nije nedodirljiva, a ta činjenica može biti pa i jest sudbonosna kako po život pojedinca tako i po opstanak uže ili šire ljudske zajednice.

Kako djelatnosti ljudske, koliko i bile društveno, socijalno značajne, nijesu sve jednako znatne ni zamašne s obzirom na svoju utjecajnost i svoje ustrajanje, pa nejednako prodiru do mogućeg dodira sa životnim smjerenjima budućega pokoljenja, tako, prirodno, nemaju ni sve socijalne skupine jednaka udjela na povjesnosti. Razumije se, da će to stajati navlastito do obuhvatnosti i zahvatnosti predaje, do bitnosti njezine sadržine po stvaralačko ispunjenje života pokoljenja i pobudne snage, kojom ga usmjerava prema ostvarivanju, oživljavanju i požrtvovnom održavanju njegova svijeta, koji nije samo svijet vegetativno-animalnoga vitaliteta, nego više još svijet kulture i duha.

Traži li se tako socijalna skupina, koja bi se pogledom na značenje njezine predaje i bistvenu povezanost s njom smjela smatrati istaknuto povjesnotvornom i po tragovima, što ih utiskuje u vrijeme, napose povjesnošću ožarenom i time povijesno značajnom, moći će se prema epohalno aktualnoj društvenoj svijesti, kakva je živa i u sadašnjosti, naznačiti sudbinska zajednica, koja svijet svoje ljubavi i brige, svojih težnja i nastojanja, svoga nadanja i ponosa naziva domovinom, kojoj hoće da služi, da je održava i da joj sigura budućnost kao narod.

Valja izrijeком istaći, da narod biva sudbinskom zajednicom i da to jest samo po zajedničkoj predaji, po svojevrsnu njezinu bistvu i naročitoj upravljenosti poticajnih i oblikovnih njezinih snaga i samo po elementima i kompleksima kao i odlučnim smjernicama, koliko iz različitih područja života, civilizacije i kulture u nju nenasilno, prirodno ulaze, njoj organski pripadaju te je ne lomeći joj jedinstvo i ne okrnjujući njezinu punoću kao takvu sačinjavaju. Takva i samo takva gradi predaja, održava i čini u biti jedinstvo naroda. Samo je predaja, koliko je živa i životvorna, u istaknutome smjeru i smislu i pogledom na samobitnost i s obzirom na samoodržanje naroda i povijesno odlučna, to više, što stalno traži i potiče stvaralačke napore, koji će bitnu joj sadržinu, jezgru i izvor njezine djelovnosti svestrano oživljavati i trajno obnavljati u budnoj svijesti zajednice.

Kako je predaja bistvom doživljajna zbiljnost te se i dostaje značenja po stvarnom doživljavanju i izivljavanju snaga pogledom na nju razbudeh, tako ni ikoje zasebno područje civilizacije ili kulture u bitnosti ne naznačuje neku svojevrsnu značajku bilo koje narodne zajednice niti iskazuje odlučnu veličinu, po kojoj bi se određen narod bistveno razlikovao ili odvajao od drugih naroda, koliko takvo područje uključenim mu vrijednostima ne bi napose usmjeravalo i u istoznačnosti održavalo povijesnu odnosno narodnu predaju kao jedinstvenu i jednosmjerno oblikovanu svijest.

Tako primjerice ista vjera ne poništava razlike između određenih naroda, koji je jednako ispovijedaju, dok može bez smetnje biti jednom između sastavnica i različitih narodnih predaja, a to i unatoč mogućem nastojanju gdje koje vjeroispovijesti, da onakve razlike ublaži, ako ne i prevlada. A može isto tako među pučanstvom iste narodne zajednice biti pristaša različitih vjerskih uvjerenja, dok međusobna njihova snošljivost ne remeti ravnotežu zajedničke predaje i ne krnji nadmoć ostalih njezinih djelovnih činilaca, koji održavaju zajednički svijet i jedinstvo naroda. Sva povijest potvrđuje te mogućnosti.

Isto pak vrijedi i za jezik. Taj se često zna smatrati upravo najbitnijom odrednicom naroda. Ipak to ne odgovara potpuno činjenicama. Ni jezik ne može da vrijedi za takvo određenje izvan žive predaje. Ima naime naroda, kojega članovi govore različitim pa i samome narodu tuđim jezicima, a unatoč se tome radi o istome narodu (Izraelićani u dijaspori), a opet ima naroda, koji se smatraju različitim, pa to i jesu, iako govore i pišu istim jezikom (Škoti, Englezi i Amerićani).

Isto se može utvrditi i pogledom na druga područja vrednovanja i ljudskog djelovanja, tako i na umjetnički, moralni i uopće životni stil, a ne će to manje vrijediti na posljetku ni za državotvornost i državnost. Tako više naroda različitih tradicijskih svijesti može biti podvrgnuto jednoj istoj državi i njezinim zakonima, a opet zaseban neki isti narod može živjeti razdvojen u sklopu različitih država. Može štaviše neki narod ustrajati vjekovima bez ikakve svoje države, utonuti u tuđe kulture i služiti se tekovinama stranih mu civilizacija, pa ipak zadržati svoju samobitnost, da možda iza tisućljeća uspije iznova utemeljiti i izgraditi vlastitu državu, ako je održao zajedničku neku svoju predaju

i svijest, koja joj odgovara (kao primjerice Izrael ili i za kraćeg vremenskog razmaka balkanski narodi i njihove države ili Poljska).

Može dakle narod opstojati u svojoj osebnosti i održati izrazitost svojeg bića i bez mnogo kojekakvih civilizacijskih i kulturnih vlastitosti, samo ne može biti naroda bez rođene predaje. Gdje ona u prilikama slične i po tome zajedničke sudbine oživljava i stalno obnavlja određenu kolektivnu ili zajedničku svijest, održat će narod u zasebnoj njegovoj svojstvenosti i volji za samoodržanjem čak i pri nemogućnosti njegova samoodređenja i u lišenosti vlastite državnosti. I nije stoga dopušteno reći, a rečeno je bilo i s desna i s lijeva, da narod bez države ne treba ni da opstoji, ili opet, da mali narodi nemaju prava na nezavisnost i suverenost. Nedopušten je takav postavak to više, što se time u stvari nijeće i čovjeku i narodu pravo na rođenu predaju, pa na ostvarivanje kulture i održanje njezina kontinuiteta, kako to upravo duh predaje omogućuje i traži i značenje njezino jamči. A to u biti svojoj ne znači ništa manje nego nijekanje prava na slobodan samonikao lični i samobitni narodni život i nesprečavan njihov razvitak, a tako i održanje primjerena im svijeta.

Zlokobno je onakvo stajalište, koje poriče pravo nekog naroda na samostalnost i time nepovredivost njegove predaje, jer zna primijenjeno u praksi voditi do razaranja tuđe predaje i do svojatanja i propovijedanja nekog prava na takvo ništenje. Sva povijest doista i govori o sveđ iznovičnim takvim nastojanjima, pa i dugotrajnim nasiljima ratničkih zavojevača i okrutnostima uzurpatora vlasti, kako im ne bi izmakla prigrabljena moć.

Budući da živa predaja potiče i podržava kontinuitet kulture pojedina naroda a time i osigurava istovjetnost njegova svijeta kao i kohezione činioce njegova zajedništva, biva, ukratko, bitnim pokretačem njegova održanja, to narod vrednote i dobra, što se ogledaju u njegovoj predaji, doživljava i štuje kao neokrnljive životne moći, pa je sasvim prirodno, ako su mu svetinje, u koje ne će da mu se dira.

Ako tako predaja po svome značenju pripada središtu svjesna narodnoga života oblikujući mu značaj i čuvajući mu trajnost zajedništva, morat će, prirodno, nasilan zahvat protiv njezinih uočljivih znamenja, uvriježenih po njoj uvjerenja i raznovrsna njihova očitovanja nanositi kolektivnoj odnosno kulturnoj narodnoj svijesti potrese i rane, koje će pri uspješnu njezinu koćenju ili čak razaranju onemogućavati narodu nužnu obnovu, zatirati povjesnotvorene njegove napore te ništiti povijesni značaj njegova opstanka i kulturnopovijesno značenje njegova svijeta. Tako se pak snage naroda mogu krnjiti i narod može upropaštavati i bez gruba ubijanja njegovih pripadnika, podalje od fizičkoga genocida. Ipak se s obzirom na vrijeđanje i upokoravanja naroda razbijanjem i poništavanjem njegove predaje može u onakvu slučaju govoriti o psihičkom genocidu ne manje opakom, a možda još odvratnijem od fizičkoga. I kako rečeno vrijedi, razumije se, za predaju svakog naroda, proizlazi otud očit neotklonjiv zahtjev, da se poštuju i tuđe predaje te da se narodi i njihove vlasti s obzirom

na to pridržavaju bezuvjetne tolerancije, da gaje stalnu međupredajnu snošljivost. Nespojivo je s istinskim i pravim značenjem povijesne predaje i nedopustivo, da humanistički i humani nacionalizam zastrani u šovinistički i nasilnički nacizam.

Ako predaja dinamičnošću određenih svojih smjernica vodi u pučanstvu do sukoba, onda opreke, koje su sukobljavanju povod, izazivaju sve žešće fanatiziranje i napadača i napadnutoga, i gonitelja i gonjenoga, a kobnost takva stanja ne valja vidjeti samo u latentnom nemiru, koji ga prati, već više još u mogućnosti pojave masovne psihoze, koja otežava a može da i ništi čudoredne odnose, na kojima počiva socijalna organizacija naroda. To pak napose zato, što fanatičnost u pomenutu pravcu naznačuje neprirodno samoograđivanje čovjeka na određeno upravljena namjeravanja i zasebna htijenja, koja ga otuđuju od smjeranja, što se u odnosu prema nekako samookovanoj njegovoj voljnosti očituje kao opće čovječno. A ipak duhovna građa, koja predajom očitovana uzasebljuje narodni život i njegovu kulturu, ne ništi, dok je predaja živa i slobodna, vezu s općenito ljudski upravljenim funkcijama, po kojima ona građa prima na posljeticu svoju hranu.

Upravo se u napetosti između konkretnih osobitosti i općenitih kulturnih mogućnosti, koje naznačuju životvornu vezu zasebne predaje s opće ljudskim njezinim izvorima, nadaje i pokretnost i preobražljivost povijesne predaje. Stoga su u tome pravcu bezuvjetno nužni i neizbježni slobodni stvaralački naponi u službi povijesne odnosno narodne predaje, ne će li se žive i pokretne njezine sile usmjeravateljice skupne svijesti i uskršavateljice povjesnosti prepustiti bilo kako nađošu udesu da se ukrute u sam pust, mrtav predmet posredovana znanja.

Kako je predaja iskon i preduvjet povjesnosti čovjeku sudbinskoga događanja, tako joj je sadržina i sama nesamo podvrgnuta promjenama i izmjenama neizbježnima u protoku povijesnoga vremena, već su joj one bezuvjetno nužne, kako bi ostala trajno svježa i povijesno djelovna. Nije međutim svejedno ni kolike ni kakve su takve promjene ni gdje su im uzroci i izvori ni kakve su namjere i prave svrhe mogućim izmjenama ni odakle potječu. Kako naime povijest izgrađuju razne sudbinske zajednice, napose mnogi i između sebe različiti narodi, kojih neki različiti članovi ili pripadnici žive i u tijesnu dodiru, tako se i život usmjerava povijesno prema različitim i različito djelovnim predajama, koje i ne moraju biti međusobno prilagodljive. Pored toga mogu i u samoj nekoj zajednici živjeti skroz nejednaka smjeranja pogledom na opseg, način i sadržaj mijene u okviru predaje kao i iskrsnuti oprečna htijenja s obzirom na to, hoće li se predaja bilo dijelom bilo čitava održati možda nepromijenjena i kruta.

Čovjek međutim nije, općenito uzevši, samo stvaralac, nego njime znadu jednako ovladati razaralačke snage, i kako mu je volja za moću i nadmoću neiskorjenjiva, unosi on u tok života borbu za određenu predaju ili protiv nje te čini, da povijest biva sukobom svjetova putem predaje oživotvorenih. I sukob taj može biti povijesno značajan

bez obzira, gdje mu je izvor, kako se odvija, kakav mu je kraj i koje su mu posljedice. Tako se pak vidi, da su vrata u povijest otvorena i stvaralaštvu i razaralaštvu i da se povjesnošću može zaogrnuti jednako zlo kao i dobro.

Što je bilo i prošlo niti se dâ promijeniti niti može biti neučinjeno. Povijesni smisao čina ili događaja stoji samo do njihova utjecaja i do značenja, koje im se može pripisati pogledom na bližu ili i nešto dalju budućnost, koliko je takvi utjecaji dostižu.

Isto vrijedi i za buduća događanja, koliko se pretpostavlja, da su povijesno značajna, što znači sudbonosna, po čovjekov bitak odlučna. Događanje će to moći da bude jednako od povijesna značenja, vodi li k usponu i savršenstvu ili i padu i propasti čovjeka i suđena mu konačna nekog njegova svijeta.

Kao što se na povijesnu prošlost može gledati na dvojak način, kao na objektivnu građu prepuštenu razumskom ispitivanju i sredi vanju ili kao na bivši život predan mogućem suživljaju i po tome taložen u pobudama predaje, tako je slična mogućnost dana i pogledom na budućnost.

Koliko je povijesna svijest samo objektivno razumski upravljena na svijet događaja i kao takva lišena vjere, nade i iščekivanja, prosuđuje ona pretpostavljeno nastavljanje i prodiranje vremena i zbivanja u budućnost ispod razine bistvenih vrednota, bistvenih u tome smislu, što se njihovim uočavanjem i ostvarivanjem izgrađuje i očituje biće čovječje u svojevrsnoj svojoj bistvenosti. Takvo prosuđivanje biva razumljivim, prozre li se, da tako ograđeno usmjerenoj svijesti tok budućega događanja i njime povezana čovjekova sudbina mora nužno ostati nepoznanica, jer se zbog slobode (kontingencije), kakva tu iskrsava, ne da ni prema kojem, a najmanje kauzalnome zakonu izvesti i tako predvidjeti. Zbog toga takvoj svijesti i ostaje tek prema mogućim vrijednosnim ostvarenjima odrediv smisao čovjekovanja i u vidu svega pa tako i budućega vremena kao univerzalne povijesti nerješiva zagonetka i nedokučiva tajna.

Ipak ostaje i unatoč toj neizvjesnosti čovjeku u njegovu živom opstojanju i kao povijesnome biću neki putokaz, koliko se ljudsko življenje može smatrati putom u nedečekano prostranstvo povijesne budućnosti. Na dva se najopćenitija načina može čovjek odnositi prema njoj, no ona nije i ne može biti predmetom sustavna teorijskog na iskustvo oslonjena ispitivanja. Na nju se može smislovito ukazati samo kao na pretpostavku odnosno na zadatak vrijednosno relevantnoj ljudskoj praksi.

Tako se može tražiti putokaz djelatnome životu pod vidom krajnje budućnosti, zamišljena završetka svega vremena i prestanka svega zemaljskog ljudskog života. Kamo se god ta krajnost i stavila, prema životu pojedinca ili svega čovječanstva, ona zna biti poprištem, s kojega se kuša odrediti svrha, smisao i zadaća povijesno shvaćena života. Tako se prema budućnosti, kojom se ispunja i dovršava povijest, odnosi vjerska svijest, koja se oslanja na slutnju i viziju spasenja. U tome pravcu i preporuča životno usmjerenje i oblikovanje čovječjega bića.

Druga se mogućnost nalaženja istaknutoga putokaza nadaže s pogleda skrenuta upravo na najbližu budućnost, na njen iskon, koji se dodiruje sa sadašnjošću. Budućnost se ta ne prelijeva u vječnost, u kojoj bi prema zamisli vjerske svijesti imala prevladana nestati, već beskonačno prelazi u sadašnjost ne iscrpljujući se i ne sustajući, a stalni su joj nosioci mladi naraštaji, nova ljudska pokoljenja, što nadolaze u svjetlove svojih predaka. To je budućnost u svjetlu i određenju odgajateljske svijesti, koja se oslanja na predaju, na vrednote, što se po njoj ukazuju, i na vrijednosno univerzalnu praksu upravljanu na izgrađivanje svijeta, kojega će životne osnove i duhovne silnice omogućavati i poticati kontinuitet vrijednosna doživljavanja, prema kojemu bi se osmislio čovjeku opstanak.

Prema gledištu se, kako je ovdje izneseno, može predmnivati, da u zbilji i bitnosti povijesno događanje nije kao takvo nesustao neki vremenski tok bez zastoja i prekida. U pravu je povjesnost zavito samo doista prošlo događanje izvršeno ljudskim životima, koji su se ugasili. Tako istinski življena i u doživljenoj punoći ostvarena povijest seže do sadašnjosti, koja stalno nazočna još nije prešla ni u kakvu takvu prošlost, u kojoj bi potpuno i zauvijek nestala. Za svaku prošlost, koja se s pravom smije smatrati povijesnom, opstoji i svjesna sadašnjost, s obzirom na koju tek i može da bilo koja prošlost i prošlost kao takva dođe do naročita svog značenja. Budućnost pak biva pogledom na povijest i povjesnost zanimljiva samo, koliko se kao nešto, što uopće nije, nego tek ima nadoći, može zamišljati i samo zamišljati kao idealna granica, preko koje uviru nepredvidljive promjene ili njihov povod u življenu sadašnjost. Tako zahvaća povijesna svijest proživljenu prošlost i gleda na očekivanu budućnost kao na nedoživljenu, ali i moguću prošlost. Između njih taloži se svjesna sadašnjost, a s njom i življene brige i doživljavane obveze, stvaralaštvo i razaralaštvo, dobrostivo i opakost nastojanje, dobro i zlo djelovanje stvarnoga, aktualnoga ljudskog života i događanja podvrgnuta vrednovanju i ocjeni savjesti, pa tako i odgovorna.

U toj se i takvoj trajnoj sadašnjosti, koja bistvuje i ispred povijesti i iza nje, rješavaju i povijesno relevantni zadaci, a rješenja se u bitnosti i mogu, a i imaju izvojevati po aktualno valjanim tendencijama djelovnim po predaji i u odgovornosti prema njoj, jer do nje, koja znači sponu između povijesne prošlosti i sadašnjosti čovjekove, stoji povezanost i trajnost kako kulture tako i civilizacije sudbinskih zajednica i, prema tome, života naroda.

Samo gajenjem svoje predaje i slobodnim uvažavanjem budnih po njoj nastojanja i smjerenja može narod podržavati stilsko jedinstvo i, prema tome, ravnotežu svoje kulture, u čemu valja vidjeti jedino jamstvo njezina kontinuiteta, a time nužno i duha, samobitnosti i opstanka samoga naroda. Stoga je prirodno, ako narod kao sudbinska zajednica osvještava, priznaje i čini bitne smjernice svoje predaje putokazom bivstvovanja i ako istaknute njezine simbole posvećuje i smatra nedodirljivima. I to je kako smislovito tako i ljudski nužno. Kako naime nitko između ljudi nije niti može biti neki opći čovjek niti će

ikad osebujnošću svoje pojedinačnosti predstavljati čitavo čovječanstvo ili opće neko njegovo bistvo, jer bi za to morao biti bogočovjek, i kako individuiranu ljudsko biće i može samo po svojoj zasebnosti kao to i takvo ostvarivati, nositi i očitovati svoje čovječstvo u smislu svojevrsne čovječje oznake i svojstvenosti, tako može pojedinac samo uzaobljen kao domoljuban član kulturne i povijesne sudbinske zajednice, kakva je razmjerno najopsežnija po svojoj predaji narod, proširiti svoju svijest ljudske obvezanosti u stanje građanina širega svijeta, u držanje »kosmopolita«. Tko naime misli preskočiti konkretnu domovinu, može samo prijeći u stanje beskućništva pustinjaka (čemu se uostalom ne poriče mogućnost ni uvjetan smisao), ali ne može izašavši iz nekoga svojeg životnog svijeta podgrađena predajom ući primjerenom tome svijescu u neko natpredajno ili bespredajno svesvjetsko građanstvo, jer već po samoj svojoj individuiranosti, koja se ne da zaniijekati ni izravno prerasti, ne može ni u kojem smjeru izgraditi neku svoju iznadpredajnu svijest. Kosmopolitizam ne niječe nego pretpostavlja patriotizam i samo se u odnosu prema posljednjem može dostati istinskoga smisla. Tko naime nema i ne nosi ništa zasebno svoje, nema ni otkuda da ista pridonese širem, obuhvatnije, općenitije zamišljenu zajedništvu.

Tako je narodu, u koga nije zamrla volja za održanjem svojega svijeta, što znači u biti i svoga života u samosvojnosti i opstanka u samobitnosti, nužno koje usađena koje zadana dužnost da trajno vodi računa o svojoj povijesnoj odnosno kulturnoj baštini toliko, da bi u slobodnom odnosu prema njoj a prema zahtjevima svoje budućnosti osvježavao i osvještavao, preobražavao i obnavljao svoju predaju te ustrajao u neotuđivu svome pravu da tu predaju kao sponu zajedništva i jamstvo trajanja slobodan brani od razornih snaga.

Ipak — ispunjavanje se naznačenoga zadatka vrši u jarkome svjetlu žive sadašnjosti, koja nije povijest i koja si povjesnost tek mora izvojtiti. Tako ispred povijesne svijesti i iznad nje, a tako i iznad smjernica i pobuda same povijesne predaje ima još viši i zapovjedniji zakon. A taj zakon nije zakon povijesti ni zakon predaje, već zakon s najviše prečage vrijednosne ljestvice, zakon nad zakonima, zakon ćudorednosti. I on međutim dopire do povijesne prošlosti, kad prodire u budućnost, do pokoljenja, kojemu je kao svemu ljudskome suđeno da po sili vremena prijeđe na drugu obalu života.

Po doživljaju etičke očitosti nema čovjekovoj odgovornosti granica. Tako kao biće povijesno biva čovjek odgovornim i prema budućim naraštajima, a tako i za sadržinu, smjernice i pobude predaje, koju će moći da im namre. Tako u povodu ćudoredne svijesti, a po predaji, ne prestaje odgovornost čovjekova pojedinčevim ovozemskim životom i nije i ne može biti prema tome svejedno, kako pojedinac i kako narod živi, prema kakvoj predaji padaju odluke, kakve se vrednote i kako se ostvaruju i kakav se svijet životom podiže.

S toga se poprišta ukazuje bistvena povezanost i zaiskustveno jedinstvo čovjeka i čovječstva sadašnjosti sa čovjekom i čovječtvom i povijesne prošlosti i povijesno relevantne budućnosti. Etička ih svijest veže u lik kosmičkoga čovjeka, što sve, što kao čovjek živi i po svome

čovještvo doživljava u svjesnoj sadašnjosti, podsjeća na mogućnost da se posluži slobodom ostvarivanja vrednota primjerenih čovještvu i njegovu dostojanstvu te da se digne do duhovna zrenja najširega raspona povijesnoga lanca, s tim zrenjem do svijesti kosmičke vezanosti i obvezanosti, u toj svijesti i savjesti do ljubavi prema svemu živome uopće a svemu čovještvu napose, po toj pak ljubavi na visu života do osvještjenja vječne čovjekove zadaće, da tu sliku svečovještva ne iznakazi ni pralik, koji se u njoj ogleda, ne oskvrne.

OD ISTOGA PISCA

- Spoznaja i spoznajna teorija*, izdano potporom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1926.
- Spoznajna teorija i metafizika*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 235, Zagreb 1928.
- Erkenntnistheorie und Metaphysik*, Bulletin International JAZU, knjiga 3, Zagreb 1932.
- O izlazištu i granicama filosofije*, Revija za filozofiju i psihologiju, knjiga I, Zagreb 1927.
- Kulturna svijest, znanje i obrazovanost*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 12, Skopje 1960.
- Filosofije i svjetovi*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 14, Skopje 1962.
- Ličnost i odgoj*, Zagreb 1932.
- Teorija i odgojna zbilja*, Napredak, god. 75, Zagreb 1934.
Ruski prijevod u *Russkaja škola*, № 1, Praha 1937.
Njemački prijevod u *Festschrift für Camilla Luzerna*, Graz 1938.
- Odgajateljska obazrivost*, Napredak, god. 76, Zagreb 1935.
- Na granicama odgajateljske obazrivosti*, Napredak, god. 77, Zagreb 1936.
- Uzgoj, odgoj i obrazovanje*, Napredak, god. 80, Zagreb 1939.
- Obrazovanosta denes*, *Sovremenost*, Skopje 1959.
- Politik, Erziehung, Religion*, Actes du VIIIe Congrès International de Philosophie, Prague 1934/36.
Ruski prijevod u *Russkaja škola*, № 4, Praha 1935.
- Wert und Schöpfungertum*, Travaux du IXe Congrès International de Philosophie, Paris 1937.
Hrvatska obrada: *Vrednota i stvaralaštvo*, Napredak, god. 78, Zagreb 1937.
- Philosophie und Herrschaft*, Actes du XIe Congrès International de Philosophie, vol. 1, Bruxelles 1953.
- Gemeinschaft und Scheingemeinschaft*, Actes du IIe Congrès International de Philosophie des Sciences, Zürich 1954 (Neuchatel 1955).
- Wertverwirklichung*, Actes du XIIe Congrès International de Philosophie, Venezia—Bologna 1958.
- Vrednota u svijetu*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 13, Skopje 1961.
- Zur Gegenwartslage der europäischen Kultur*, *Ricerche Filosofiche*, Roma 1964.
- Pogled na kulturnopovijesna smjeranja*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 16, Skopje 1964.
- Opravljanje vjere*, Zagreb 1933.
- Slikar u ontologičkome bogokazu Anselma Canterburyjskog*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 23, Skopje 1971.

- Misao o prirodi i spasenju*, *Novosti*, Zagreb 24. XII 1940.
- Zur Stellung des Glaubens in der heutigen Welt*, *Ricerche Filosofiche*, Palmi — Calabria 1955.
- Grenzaspekte der theologisierenden Philosophie*, *Philosophische Rundschau*, 6. Jahrg., Heft 3/4, Tübingen 1958.
- Bemerkung zum westlichen und östlichen Atheismus*, *Ricerche Filosofiche*, Roma 1961.
- O izlazištu estetike*, *Zbornik zagrebačke Klasične gimnazije*, Zagreb 1957.
Makedonski prijevod u *Sovremenosti*, Skopje 1961.
- Umjetnost i muzejska estetika*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 15, Skopje 1963.
- Deluvanjetto na umetnosta*, *Sovremenost*, Skopje 1961.
- Problemi filosofije muzike*, *Zvuk* br. 6, Beograd 1956.
- Doživljaj, duševnost i estetski uviđaj (Osnovi estetike I)*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 20, Skopje 1968.
- Duševnost i umjetnost (Osnovi estetike II)*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 22, Skopje 1970.
- Beweggründe unteritalischen vorsokratischen Denkertums*, *Živa antika*, Skopje 1959.
- Aristofan i rat*, *Jutarnji list* br. 1054, Zagreb 1915.
- Filosofija Th. Hobbesa*, *Nastavni vjesnik*, knjiga 38, Zagreb 1930.
- Spinozina nauka*, Zagreb 1938.
- Misaoni put J. J. Rousseaua*, Godišnji zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga 10—11, Skopje 1959.
- Goetheov nazor o svijetu*, *Nastavni vjesnik*, knjiga 40, Zagreb 1932.
- Prosvjetne smjernice Antuna Radića*, *Napredak*, god. 81, Zagreb 1940.
- Stvaralački lik Đure Arnolda*, Zagreb 1934.
- U pomen Đuri Arnoldu*, *Napredak*, god. 82, Zagreb 1941.
- Rickertova kritika filosofije života*, *Revija za filozofiju i psihologiju*, knjiga I, Zagreb 1927.
- Iz novije psihologije mišljenja*, *Nastavni vjesnik*, knjiga 36, Zagreb 1928.
- Dvorniković, Psiha jugoslavenske melanholije*, *Revija za filozofiju i psihologiju*, knjiga I, Zagreb 1927.
- Zov*, Skopje 1964.
- Razvaline*, *Skopski soneti*, Skopje 1964.

Izdavačko poduzeće LIBER
Zagreb, Trg maršala Tita 14

Direktor: SLAVKO GOLDSTEIN

Korektor: NADA ANIĆ

Tiskanje završeno u veljači 1974. u Riječkoj tiskari
